

Επιβίωση ή Ακύρωση της μαρξιστικής θεωρίας μετά την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού;

Μαρία Άννα Κοσκινά

I2017173

Ιόνιο Πανεπιστήμιο – Τμήμα Ιστορίας

Πτυχιακή Εργασία

Κυρία Επιβλέπουσα: Φωτεινή Βάκη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια

Ιούνιος 2022

Σημείωμα συγγραφέα

Η συγγραφέας βεβαιώνει ότι το περιεχόμενο του παρόντος έργου είναι αποτέλεσμα προσωπικής εργασίας και ότι έχει γίνει η κατάλληλη αναφορά στην εργασία τρίτων, όπου κάτι τέτοιο ήταν απαραίτητο, σύμφωνα με τους κανόνες της ακαδημαϊκής δεοντολογίας.

Περιεχόμενα

Περίληψη	5
Ευχαριστίες	6
Εισαγωγή	8
Το πρόβλημα του Νεοφιλελευθερισμού	12
Η δημιουργία του νεοφιλελευθερισμού	12
Η παγκόσμια επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού	15
Βασικές έννοιες της νεοφιλελεύθερης θεωρίας	21
Ο ρόλος του κράτους	22
Η έννοια του ανταγωνισμού.....	24
Η αντιμετώπιση της ανεργίας	25
Ο κίνδυνος για την δημοκρατία	27
Η επιβίωση του μαρξισμού.....	33
Η συνεχιζόμενη καπιταλιστική κρίση.....	33
Η σημασία του έργου του Μαρξ σήμερα.....	39
Συμπεράσματα	46
Βιβλιογραφία	49

Περίληψη

Σκοπός αυτής της εργασίας είναι να διαπιστωθεί η σημασία της μαρξιστικής θεωρίας στην μετακαπιταλιστική και νεοφιλελεύθερη ιστορική περίοδο. Είναι γενικά αποδεκτή θέση ότι η πτώση της ΕΣΣΔ το 1991 συμβολίζει την αποτυχία της μαρξιστικής θεωρίας να πραγματοποιηθεί στην πράξη. Από την άλλη, το «νικηφόρο» καπιταλιστικό σύστημα των ΗΠΑ, αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα, εκ των οποίων η αύξηση της ανεργίας, των ανισοτήτων και της φτώχειας. Με το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης του 2008, η κατάσταση επιδεινώθηκε αρκετά με αποτέλεσμα το οικονομικό μοντέλο του νεοφιλελευθερισμού να έχει βρει πολλούς επικριτές, ενώ είναι μια κοινή παραδοχή όλο και περισσότερων τμημάτων της κοινωνίας σε όλες τις χώρες του κόσμου, ότι ο καπιταλισμός, πέρα από τις θετικές έχει και σοβαρές αρνητικές συνέπειες. Είναι σαφές ότι ο καπιταλισμός βρίσκεται σε περίοδο κλονισμού, ενώ είναι εντυπωσιακό ότι δεν έχει εμφανιστεί ακόμη κάποιο αντίθετο δόγμα, που να του αντιτίθενται. Στην παρούσα εργασία, θα ερευνηθεί αν υπάρχουν μαρξιστικά στοιχεία που μπορούν να εφαρμοστούν στην παρούσα καπιταλιστική ιστορική συγκυρία ή αν πρέπει να απορριφθεί ολόκληρη ως ένα απαρχαιωμένο και αποτυχημένο μοντέλο. Σκοπός είναι να βρεθούν απαντήσεις στα σύγχρονα προβλήματα στην κορυφαία κριτική του καπιταλισμού. Υπό αυτό το πρίσμα κρίνεται σκόπιμο να μελετηθούν:

1. Η θεωρία του νεοφιλελευθερισμού και τα προβλήματα της
2. Οι σύγχρονες επιβιώσεις του μαρξισμού

Ευχαριστίες

Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες γράφτηκε το παρών έργο δεν ήταν ιδιαίτερα ευχάριστες. Η κρίση, που ξέσπασε το 2008, συνεχίζει να στιγματίζει κάθε έκφανση της σημερινής ζωής. Ο νέος κορωνοϊός, ο οποίος εμφανίστηκε στο Γουχάν της Κίνας το 2019, συνέχισε το θανατηφόρο του πέρασμα από όλο τον κόσμο για άλλη μια χρονιά. Ο αρχικός πανικός πλέον είχε καταλαγιάσει, έχοντας αντικατασταθεί από την απάθεια μπροστά στις συνηθισμένες πλέον καθημερινές εκατόμβες νεκρών. Έμοιαζε ότι η κατάσταση δεν θα μπορούσε πλέον να χειροτερέψει ακόμα περισσότερο και τότε το φάντασμα του Πολέμου επέστρεψε δυναμικά στην Ευρώπη με την απροσδόκητη ρωσική εισβολή στην Ουκρανία, επιδεινώνοντας την ήδη φοβερή διεθνή κατάσταση. Το «τέλος της Ιστορίας» είναι πλέον απολύτως βέβαιο ότι έχει τελειώσει, με την ανθρωπότητα να οδεύει σε κάτι που μοιάζει πολύ πιο σκοτεινό και αβέβαιο από μια θεωρητική επιστροφή στον «Ψυχρό πόλεμο». Επιπλέον, κατά την διάρκεια όλων αυτών, ελλοχεύει πάντα η κλιματική αλλαγή σε συνδυασμό με την αδυναμία των κυβερνήσεων να δράσουν δυναμικά. Αναπόφευκτα, το παρών έργο, αν και δεν ήταν ο αρχικός σκοπός μου, έχει στιγματιστεί από αυτές τις συνθήκες. Άλλωστε, είναι γεγονός ότι ο καθένας από εμάς είναι «παιδί της εποχής του», οπότε δεν υπήρχε τρόπος αποφυγής αυτού.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω πρώτα από όλα τους γονείς μου, τον πατέρα μου, Σπύρο Κοσκινά και την μητέρα μου, Άννα Σορδίνα, για την στήριξη που μου έχουν προσφέρει απλόχερα όλα αυτά τα χρόνια. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω την γιαγιά μου, Σάλλυ Σορδίνα, για την αμέριστη αγάπη, που μου έχει δώσει πάντοτε. Δυστυχώς, κατά την διάρκεια εκπόνησης αυτής της εργασίας, απεβίωσε ο παππούς μου, Αύγουστος Σορδίνας, ο οποίος πέρα από καθηγητής ιστορίας στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο, ήταν και εξαιρετικός άνθρωπος με τον οποίο είχα πολύ κοντινές σχέσεις. Ο χαμός του ήταν ένα ιδιαίτερα δυσάρεστο γεγονός, που χρειάστηκε να αντιμετωπίσω. Ιδιαίτερη αναφορά χρειάζεται να γίνει στον αδερφό μου, Αριστοτέλη Κοσκινά, που με έχει στηρίζει πάντοτε με κάθε τρόπο - όχι μόνο κατά την διαδικασία της εκπόνησης της πτυχιακής εργασίας – αλλά και από τότε που θυμάμαι.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω όλο το ακαδημαϊκό προσωπικό στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο για την γνώση, την παιδεία και την αμέριστη στήριξη, που μου προσέφεραν για τόσα χρόνια. Οι άριστες γνώσεις και οι ικανότητες τους αποτελούν ένα πραγματικό πρότυπο για εμένα και την νέα γενιά. Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω την Φωτεινή Βάκη, αναπληρώτρια καθηγήτρια και επιβλέπουσα της παρούσας πτυχιακής για την υπομονή, τις παρατηρήσεις και την

κατανόηση, που έδειξε πάντα, όχι μόνο καθ' όλη την διάρκεια της συγγραφής της πτυχιακής εργασίας μου, αλλά και στη γενικότερη συνεργασία μας. Χωρίς αυτήν η παρούσα εργασία δεν θα υπήρχε, με την υποστήριξη της να είναι αναντικατάστατη.

Εισαγωγή

Τη δεκαετία '70 το ισχύον καπιταλιστικό σύστημα άλλαξε ριζικά, καθώς η λεγόμενη «χρυσή εποχή» της μεταπολεμικής ανάπτυξης έληξε απότομα. Έκτοτε η οικονομική κάθοδος είναι συνεχής και αυξάνεται, τα εισοδήματα είναι στάσιμα ή μειώνονται, οι επιδόσεις βρίσκονται σε πολύ χαμηλότερα επίπεδα σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο και ανισότητα του πλούτου έχει οξυνθεί σε μεγάλο βαθμό. Οι μεγάλες βιομηχανίες μεταφέρθηκαν στον αναπτυσσόμενο κόσμο, όπου οι εργαζόμενοι δουλεύουν σε ιδιωτικές εταιρίες για πενιχρούς μισθούς σε απάνθρωπες συνθήκες με τα προνόμια να είναι ανύπαρκτα. Ταυτόχρονα, η κατάρρευση της ΕΣΣΔ το 1991, οδήγησε στην θριαμβευτική ανακήρυξη του «τέλους της Ιστορίας» από τους δυτικούς, καθώς φάνηκε ότι ο καπιταλισμός ήταν το μοναδικό σωστό σύστημα και θα συνέχιζε για πάντα ασταμάτητα. Σήμερα μάλλον φαντάζει αστεία αυτή η ιδέα είτε εξαιτίας της κατάρρευσης των Δίδυμων Πύργων, το 2001, όπως υποστηρίζουν κάποιοι, κυρίως Αμερικανοί, είτε εξαιτίας της οικονομικής κρίσης του 2008, που είναι και η επικρατέστερη άποψη.

Στο δυτικό κόσμο προωθήθηκε ο «μετακαπιταλισμός», δίνοντας έμφαση στην κατανάλωση, την τεχνολογία και τις επικοινωνίες. Το νέο σύστημα έδινε έμφαση στις μικρές, αποκεντρωμένες, επιχειρήσεις χωρίς ιεραρχία, με αποτέλεσμα τα παραδοσιακά εργατικά συνδικάτα να διαλυθούν. Μια ομάδα τεχνολογικών κολοσσών ελέγχει την οικονομία και την παραγωγή, ωθώντας την παγκοσμιοποίηση. Ο συνεχώς εντεινόμενος διεθνής ανταγωνισμός μεταξύ τους κρατάει τα κέρδη σε χαμηλά επίπεδα. Αυτές οι αλλαγές ήταν δυνατές χάρη στην νέα ιδεολογία του νεοφιλελευθερισμού, που κήρυττε την απόλυτη ελευθερία της αγοράς σε συνδυασμό με την περικοπή του κράτους πρόνοιας. Ο νεοφιλελευθερισμός προκάλεσε την αύξηση της παραγωγικότητας, χωρίς όμως να συνοδεύεται από αντίστοιχη αύξηση των μισθών. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την άνοδο της ανισότητας, της φτώχειας και της ανεργίας. Τα κράτη αύξησαν τις κατασταλτικές τους δυνάμεις, για να μπορούν να εφαρμόσουν τα νέα μέτρα, τα οποία αναπόφευκτα θα προκαλούσαν λαϊκή οργή.

Η κρίση του 2008 χειροτέρεψε ακόμη περισσότερο την ήδη έκρυθμη κατάσταση, προκαλώντας ένα «ντόμινο» γεγονότων χωρίς επιστροφή. Οι κύριες εστίες αναταραχών ήταν στην Μέση Ανατολή και στην νότια Ευρώπη. Τον Δεκέμβριο του 2010, μαζικές διαδηλώσεις εναντίων του καθεστώτος στην Τυνησία, πυροδότησαν μαζικές εξεγέρσεις σε όλο τον αραβικό χώρο. Ακολούθησαν μεγάλες αναταραχές στην Αίγυπτο, την Λιβύη, την Υεμένη, το Μπαχρέιν

και την Συρία, που μέχρι την στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμμές, δηλαδή το 2022 ακόμα δεν έχουν λήξει. Στην αντίπερα όχθη της Μεσογείου, στην Ευρωπαϊκή Ένωση πυροδοτήθηκε η Κρίση της Ευρωζώνης (2009-), στην οποία η Ελλάδα, η Ισπανία, η Πορτογαλία, η Ιρλανδία και η Κύπρος δεν μπορούσαν πλέον να αποπληρώσουν τα χρέη τους και ζήτησαν διεθνή βοήθεια. Η παροχή οικονομικής διάσωσης σε αυτές τις χώρες συνοδεύτηκε από πολιτική ακραίας λιτότητας, που είχε ως αποτέλεσμα την λαϊκή οργή και την άνοδο ακροδεξιών και ακροαριστερών κομμάτων σε αυτές τις χώρες. Όμως, η πτώση ακόμα δεν είχε σταματήσει, όπως αποκαλύφθηκε από την εμφάνιση της πανδημίας του νέου κορωνοϊού (SARS CoV 2) το 2019, που επηρέασε κάθε περιοχή του πλανήτη, προκαλώντας νέα οικονομική κρίση, συνοδευόμενη από ακραίο πληθωρισμό. Η κατάσταση οξύνθηκε ακόμη περισσότερο μετά την απροσδόκητη εισβολή της Ρωσικής Ομοσπονδίας στην Ουκρανία (Φεβρουάριος 2022), που εκτός από ριζικές γεωπολιτικές ανακατατάξεις εξαιτίας της διάλυσης του μεταπολεμικού ευρωπαϊκού συστήματος σταθερότητας, έχει προκαλέσει εκτεταμένη διεθνή οικονομική και επισιτιστική κρίση. Δεν υπήρχε, ούτε έχει εμφανιστεί τώρα κάποια θεωρία που μοιάζει ικανή να λύσει την σειρά όλων αυτών των προβλημάτων.

Η έννοια της πολιτικής βρίσκεται σε περίοδο παρακμής, καθώς οι καταπατήσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου από τις κυβερνήσεις γίνονται όλο και πιο συχνά. Πιο συγκεκριμένα, τα οργισμένα πλήθη δεν απορρίπτουν μόνο την κλασική πολιτική ως θεωρία, αλλά όλη την πολιτική συλλήβδην, με αυτή να έχει μετατραπεί σε πεδίο βίαιων επιθέσεων και ακροτήτων, γεγονός πρωτοφανές. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της τάσης είναι η εκλογή του Ντόναλντ Τραμπ στις ΗΠΑ, όπου ο λαός προτίμησε ένα τηλεοπτικό αστέρα χωρίς κανένα προσόν από την πεπειραμένη πολιτικό Χίλαρι Κλίντον. Επιπλέον, οι σκηνές του οργισμένου ακροδεξιού όχλου, που με την προτροπή του καταστρέφουν το Καπιτώλιο των ΗΠΑ, της μεγαλύτερης δημοκρατίας του πλανήτη, το 2021 δύσκολα μπορούν να ξεχαστούν. Μια από τις πιο χαρακτηριστικές σκανδαλώδεις παραβιάσεις των δικαιωμάτων των λαών παγκοσμίως, έγινε στην κρίση του 2008, όταν οι κυβερνήσεις επέλεξαν ότι οι πολυεθνικές εταιρίες είναι σημαντικότερες από τους πολίτες, με αποτέλεσμα την διάσωση τους με χρήματα των φορολογουμένων, γεγονός απόλυτα αντίθετο στη νεοφιλελεύθερη θεωρία, που υποτίθεται πως προασπίζονται. Όλα αυτά είναι το αποτέλεσμα ενός καπιταλισμού, που «συνοψίζεται από ένα αμερικάνικο ανέκδοτο, που λέει: Πόσοι οικονομολόγοι χρειάζονται να αλλάξουν μια λάμπα; Απάντηση: Αν η λάμπα χρειάζεται αλλαγή, θα το κάνει η αγορά»¹. Με άλλα λόγια, οι

¹ Pelz, William A., *A People's History of Modern Europe*, Pluto Press, Λονδίνο, 2016, σελ. 216

επιχειρήσεις ανθούν με κάθε μέσο, νόμιμο και μη, ενώ ο λαός υποφέρει. Η νεοφιλελεύθερη θεωρία θέτει σε κίνδυνο ολόκληρο το δημοκρατικό οικοδόμημα, επειδή παραγκωνίζει τους δημοκρατικούς θεσμούς για χάρη των πολυεθνικών εταιριών. Η οργή του πλήθους κάτω από αυτές τις δυσμενείς συνθήκες μοιάζει δικαιολογημένη.

Ο λαϊκισμός έχει δύο όψεις: από τη μία μπορεί να ωθήσει ριζικές μεταρρυθμίσεις προς την ισότητα, από την άλλη ωθεί κάθε είδους ωμότητα. Η άνοδος αριστερών παρατάξεων έχει συνοδευτεί και από την άνοδο της Ακροδεξιάς, που προωθεί ρατσιστικές, σοβινιστικές και αυταρχικές πολιτικές υπό ένα πέπλο «νομιμότητας», εφόσον αυτοπαρουσιάζονται ως «κανονικά» κόμματα. Κύριοι «αντίπαλοι» τους, εκ των οποίων συσπειρώνονται εναντίων, είναι οι οικονομικοί μετανάστες από αναπτυσσόμενες και υπανάπτυκτες οικονομίες, που κατευθύνονται στις αναπτυγμένες για τις καλύτερες συνθήκες ζωής και τις αυξημένες πιθανότητες επαγγελματικής αποκατάστασης. Οι κοινωνικές συγκρούσεις της περιόδου ανάγονται σε «σύγκρουση πολιτισμών». Αιτία είναι το νεοφιλελεύθερο σύστημα, που εντείνει την παγκοσμιοποίηση με αποτέλεσμα οι παραδοσιακές ταυτότητες να παρακάμπτονται, προκαλώντας ταραχή στο άτομο, που αισθάνεται ότι βρίσκεται υπό απειλή. Ουσιαστικά, το σύστημα παράγει μια δύναμη, που απειλεί συνεχώς να το ανατρέψει. Ο νεοφιλευθερισμός έχει την τάση να αποκαλεί «λαϊκισμό», ό,τι εναντιώνεται σε αυτόν. Άλλωστε γίνεται εύκολα αντιληπτό, για παράδειγμα ότι η ταύτιση των αριστερών κινημάτων με τα αντίστοιχα ακροδεξιά στην Λατινική Αμερική και την νότια Ευρώπη δεν βγάζει κανένα απολύτως νόημα από θεωρητικής απόψεως, καθώς οι θέσεις τους απέχουν απόλυτα μεταξύ τους.

Πέρα από αυτά τα πολύ σοβαρά ζητήματα, εκκρεμεί το μεγαλύτερο όλων, που είναι η κλιματική αλλαγή. Αν και έχουν ληφθεί σοβαρά μέτρα τις τελευταίες δεκαετίες για τον περιορισμό της, δεν είναι αρκετά για να την σταματήσουν ή έστω να την περιορίσουν. Ο περιορισμός της περιβαλλοντικής καταστροφής είναι η «μητέρα των μαχών» εναντίον του καπιταλισμού. Αυτό συμβαίνει, επειδή η αλόγιστη σπατάλη και εκμετάλλευση των πόρων, που προωθεί η βιομηχανοποίηση και ο καπιταλισμός έχουν την δυνατότητα να μετατρέψουν τον πλανήτη σε μέρος που είναι αδύνατον να επιβιώσει ο άνθρωπος. Ο μόνος τρόπος να σταματήσει η πραγματοποίηση αυτής της προοπτικής είναι η λήψη ριζοσπαστικών μέτρων από τις κυβερνήσεις, που έρχονται ενάντια στα συμφέροντα των πολυεθνικών εταιριών. Για να πραγματοποιηθεί κάτι τέτοιο, χρειάζεται ο μέχρι πρότινος αχαλίνωτος καπιταλισμός να τεθεί υπό αυστηρό έλεγχο για να προωθεί όχι το κέρδος αλλά την πρόοδο του ανθρώπου. Μια τέτοια μεταρρύθμιση θα άλλαζε οριστικά τον κλασικό χαρακτήρα του καπιταλισμού, όπως τον γνωρίζουμε σήμερα.

Σε όλα αυτά τα προβλήματα δεν έχει βρεθεί κάποια πιθανή λύση, γεγονός που εντείνει την ανάγκη για αναζητήσεις. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται η προσφυγή στον Μαρξ, τον εμβληματικό φιλόσοφο, που άλλαξε τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αντιμετωπίζουν την οικονομία και την κοινωνία. Το έργο του Μαρξ αποτελεί κορυφαίο παράδειγμα κριτικής ενάντιον του καπιταλισμού και της βιομηχανίας. Παρά το γεγονός αυτό, η μαρξιστική θεωρία θεωρείται «αποτυχημένη» από τους περισσότερους μετά την ξαφνική πτώση της ΕΣΣΔ το 1991, η οποία βέβαια ποτέ δεν την εφάρμοσε σωστά. Σκοπός αυτής της εργασίας είναι να εξεταστεί αν μπορεί να εφαρμοστεί στο σημερινό μετακαπιταλιστικό και νεοφιλελεύθερο πλαίσιο, το οποίο έχει εντελώς διαφορετική φύση από τον καπιταλισμό της εποχής του Μαρξ. Θα εξεταστούν οι σύγχρονες επιβιώσεις της θεωρίας του Μαρξ και η νεοφιλελεύθερη θεωρία με στόχο να βρεθούν κατευθυντήριες γραμμές για την επίλυση των σημερινών οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων.

Το πρόβλημα του Νεοφιλελευθερισμού

Η δημιουργία του νεοφιλελευθερισμού

Ο νεοφιλελευθερισμός είναι σήμερα ο τρόπος ύπαρξης του ανθρώπου, κυριαρχώντας σε όλο τον πλανήτη και περιλαμβάνοντας όλες τις εκφάνσεις της ζωής του. Το σύστημα αυτό διαδόθηκε σε όλο τον πλανήτη την δεκαετία του '70 με ραγδαίες ταχύτητες, επικρατώντας στο μεγαλύτερο μέρος του άμεσα. Δεν υπάρχει ακόμη ακριβής ορισμός για το περιεχόμενο του, αλλά είναι γενικά αποδεκτό ότι βασίζεται στην ιδέα του ελεύθερου ανταγωνισμού στην αγορά. Συνήθως ταυτίζεται με την ελεύθερη αγορά, την αντικατάσταση της κρατικής παρέμβασης σε κοινωνικά ζητήματα από την αναδιανομή του πλούτου μέσω του της αγοράς και την οικονομική μεγέθυνση ως τρόπο προόδου. Ο κλασικός φιλελευθερισμός απέχει αρκετά από τον νεοφιλελευθερισμό, παρά την ονομαστική τους ομοιότητα, που προκαλεί συχνά σύγχυση. Αυτό συμβαίνει, επειδή ο νεοφιλελευθερισμός παρουσιάστηκε ως μετεξέλιξη του κλασικού φιλελευθερισμού για να νομιμοποιηθεί, αν και στην ουσία αντιπροσωπεύουν δύο πολύ διαφορετικές θεωρίες.

Από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, η αγορά εμφανίζεται ως ένας αυθόρμητος μηχανισμός «αλήθειας» έξω από την επικράτεια του νόμου, που είναι αδύνατον να αλλάξει με ανθρώπινη παρέμβαση. Στον κλασικό φιλελευθερισμό, θεμέλιο της αγοράς είναι η «η ελεύθερη ανταλλαγή μεταξύ δύο εταίρων που εγκαθιδρύουν μέσω της ανταλλαγής τους μια ισοδυναμία μεταξύ δύο αξιών»². Σταδιακά η αντίληψη αυτή παγιώθηκε στην δυτική σκέψη, με αποτέλεσμα η αγορά να φετιχοποιηθεί ως η Αλήθεια στο νεοφιλελευθερισμό. Η επικράτηση της αγοράς αναδεικνύει την σημασία που έχει ο ανταγωνισμός και η ανισότητα που προκαλεί. «Ο ανταγωνισμός μπορεί να εξασφαλίζει την οικονομική ορθολογικότητα [...] Με την διαμόρφωση των τιμών, που είναι ικανές, υπό τον όρο ότι υπάρχει πλήρης και ολοκληρωμένος ανταγωνισμός, να μετρούν τα οικονομικά μεγέθη και, κατά συνέπεια, να ρυθμίζουν τις επιλογές»³. Σε αυτό το πλαίσιο, μεγάλη σημασία έχει η έννοια της επιχείρησης, η οποία είναι ένα θεμελιώδες στοιχείο του νεοφιλελευθερισμού, που λείπει από τον κλασικό φιλελευθερισμό. Όσοι έχουν άλλες αρχές θεωρούνται λανθασμένοι και εκτός

² Foucault, Michel, *Η γέννηση της βιοπολιτικής: Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1978- 1979)*, μτφρ.:

Βασίλης Πατσογιάννης, Πλέθρον, Αθήνα, 2012, σελ. 124

³ Στο ίδιο, σελ. 125

πραγματικότητας. Εναλλακτικές προτάσεις δεν γίνονται αποδεκτές.. Σύμφωνα με τον Μαρξ, τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα που κέρδισαν πρόσφατα την συμμετοχή τους στην πολιτική κοινωνία, επηρεάζονται εύκολα από δυνάμεις που δεν είναι σε θέση να κατανοήσουν, όπως η υποτιθέμενη ελευθερία. Με τον ίδιο τρόπο ο σύγχρονος άνθρωπος υπακούει δουλοπρεπώς στα κελεύσματα του κράτους και της οικονομίας, χωρίς να έχει κάποιο λόγο. Όμως, η εμμονή στην παρουσίαση του ατόμου ως τμήμα της αγοράς και η αποχή από την πολιτική, που προτείνει ο νεοφιλελευθερισμός είναι πρωτοεμφανιζόμενες ιδέες στην δυτική σκέψη.

Ο κλασικός φιλελευθερισμός του 18^{ου} αιώνα έχει στόχο να μετατρέψει το κυνήγι του ιδιωτικού συμφέροντος των καπιταλιστών σε μέσο, που θα επιφέρει το συλλογικό καλό στην κοινωνία. Η λειτουργία του χαρακτηρίζεται για τον τρόπο με τον οποίο όριζε τα σαφή περιθώρια της κυβέρνησης. Η κυβέρνηση περιορίζεται από «φυσικούς» νόμους, που επιτρέπουν στον άνθρωπο να ζήσει όπως τον ορίζει η φύση. Οι νόμοι της οικονομίας σταθμίζουν τις πολιτικές αποφάσεις. Στον κλασικό φιλελευθερισμό, η ελεύθερη οικονομία υπηρετεί το κράτος. Στο νεοφιλελευθερισμό ισχύει το ακριβώς ανάποδο καθώς το κράτος χρειάζεται να εγγυάται την απρόσκοπτη λειτουργία της οικονομίας. «Αποσυνδεδεμένη από το δόγμα του laissez faire, η οικονομία της αγοράς στον νεοφιλελευθερισμό δεν είναι – παρά τις διακηρύξεις του- η αυθορμήτως απορρέουσα τάξη, αλλά το αποτέλεσμα μιας δικαϊκής τάξης που επιβάλλει το ίδιο το κράτος. Η κινητήριος δύναμη μιας πλήρως απελευθερωμένης αγοράς, πυλώνας της οποίας είναι ο ανταγωνισμός, είναι παραδόξως το αντίθετο της: η διαρκής επίβλεψη και η επιτήρηση του κράτους»⁴. Το παραδοσιακό σχήμα της ετερογονίας των σκοπών, δηλαδή την ιδέα ότι το ιδιωτικό συμφέρον οδηγεί σε θετικά αποτελέσματα για την κοινωνία, ανεξάρτητα από την θέληση των δρώντων αντιστρέφεται. Σύμφωνα με την νεοφιλελεύθερη θεωρία, οι αγαθές προσπάθειες για δίκαιη διανομή του πλούτου οδηγούν υποχρεωτικά σε δικτατορικά μορφώματα.

Η θέση του νεοφιλελευθερισμού απέχει αρκετά από αυτή του κλασικού φιλελευθερισμού και στα νομικά ζητήματα. Αρχικά, οι οικονομικές σχέσεις μετατρέπονται στο θεμέλιο λίθο ολόκληρης της κοινωνίας. Επιπλέον, οι «φυσικοί νόμοι» του κλασικού φιλελευθερισμού αντικαθίστανται από μια σειρά συγκεκριμένων νόμων, που προέρχονται από το ιδιωτικό και το ποινικό δίκαιο, που έχουν επιλεγθεί ασυναίσθητα. Η έμφαση στο ιδιωτικό δίκαιο συμβάλλει στην ανάπτυξη των επιχειρησιακών σχέσεων και στην διάρρηξη των

⁴ Βάκη, Φωτεινή, *Νεοφιλελευθερισμός: Δημοκρατία και δικαιώματα*, Εκδόσεις Ευρασία, Αθήνα, 2021,σελ. 38

σχέσεων με το κράτος, που υπάγονται στο δημόσιο δίκαιο. Αυτό το ιδανικό της κοινωνίας, που κυβερνάται με ιδιωτικούς νόμους, δεν μπορεί να έχει ουδεμία σχέση με τον κλασικό φιλελευθερισμό. Αυτό γίνεται ακόμα πιο σαφές στο ότι «Το κράτος πρέπει να εφαρμόσει τους κανόνες του ιδιωτικού δικαίου στον εαυτό του, το οποίο σημαίνει όχι μόνο ότι αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως ίσο με οποιαδήποτε άτομο, αλλά και ότι στην δική του νομική δραστηριότητα πρέπει να δεσμευτεί στη θέσπιση νόμων, οι οποίοι είναι πιστοί στην λογική του ίδιου του νομικού δικαίου»⁵. Είναι εμφανές ότι ο νόμος στο νεοφιλελεύθερο σύστημα είναι πλήρως διαφορετικός από ότι στο κλασικό φιλελευθερισμό.

Ο νεοφιλελευθερισμός, ο οποίος αναδύθηκε την δεκαετία του '30, δημιουργήθηκε για να αντιπαρατεθεί στον σοσιαλισμό και γενικότερα στον «αυταρχισμό». Ιδρυτική στιγμή του ως ιδεολογία είναι η 26η Αυγούστου 1938 στο Lippmann Colloquium στο Παρίσι. Ήδη εμφανίζονται εκεί οι δύο γενικές τάσεις του: ο γερμανικός ορντοφιλελευθερισμός με κύριους εκπροσώπους του τον Βάλτερ Όικεν και τον Βίλχελμ Ρέπκε, και η αυστροαμερικανική τάση με κύριους εκπροσώπους της τον Λούντβιχ φον Μίζες και τον Φρίντριχ Χάγιεκ. Αυτοί ενώθηκαν για να αντιπαρατεθούν στον κρατικό παρεμβατισμό, που παρατηρούνταν στις κυβερνήσεις για να αντιμετωπίσουν την κρίση του '29. Η ιδέα τους ήταν ότι η κρίση είχε προκληθεί από ατέλειες στον κλασικό φιλελευθερισμό. Σε γενικές γραμμές, θεωρείται ότι η γερμανική τάση είναι απότοκη της κρίσης του '29 και της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, της κριτικής κατά του ναζισμού και της ευρωπαϊκής μεταπολεμικής ανοικοδόμησης. Η αμερικανική προέρχεται από το New Deal, την κριτική της πολιτικής του Ρούσβελτ και των προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας. Κοινό σημείο τους είναι το μίσος προς την κεϋνσιανή πολιτική, δηλαδή τον κρατικό σχεδιασμό και παρεμβατισμό.⁶ Ήταν μια πρώτη απόπειρα δημιουργίας μιας «Διεθνούς», που θα συνέχιζονταν στο μέλλον από άλλα μορφώματα όπως η Τριμερής Επιτροπή και το Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ. Σκοπός τους ήταν η δημιουργία μιας ιδεολογίας που θα εξασφάλιζε την νίκη έναντι των αντιπάλων της, έχοντας εξασφαλίσει την χρηματοδότηση τους από ακαδημαϊκά ιδρύματα με μεγάλο κύρος.

⁵ Dardot, Pierre, Laval, Christian, *The new way of the world: on neoliberal society*, Verso, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2013, σελ. 158

⁶ Foucault, Michel, *Η γέννηση της βιοπολιτικής: Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1978- 1979)*, μτφρ.: Βασίλης Πατσογιάννης, Πλέθρον, Αθήνα, 2012, σελ. 88-89

Η παγκόσμια επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού

Μετά την λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, οι κυβερνήσεις υποχρεώθηκαν να παρέχουν ένα συγκεκριμένο επίπεδο διαβίωσης για τους πολίτες τους, που περιλάμβανε επενδύσεις, έλεγχο της αγοράς και διατήρηση μεγάλων στρατών. Η διαδικασία αυτή είχε ως αποτέλεσμα την μεγέθυνση τους. Οι αλλαγές αυτές ήταν δυνατές χάρη στο νέο σύστημα Μπρέτον Γουντς, το οποίο εξασφάλιζε σταθερές ισοτιμίες. Σε σχεδόν ολόκληρο τον κόσμο οι καπιταλιστικές κυβερνήσεις έκαναν μεγάλες κρατικές παρεμβάσεις, εξασφαλίζοντας ταχύτατη ανάπτυξη, σταθερές τιμές και αυξανόμενη ισότητα. Το σύστημα αυτό παρουσίαζε εκπληκτικά αποτελέσματα για την οικονομία, μέχρι την σταδιακή κατάρρευση του την δεκαετία του '70. Στην αρχή το σύστημα Μπρέτον Γουντς κατέρρευσε το 1971, ενώ στη συνέχεια η πετρελαϊκή κρίση του 1973 προκάλεσαν μια σειρά από τεράστια οικονομικά προβλήματα, με το μεγαλύτερο να είναι ο ανεξέλεγκτος πληθωρισμός. Το παράδοξο είναι ότι μαζί με τον πληθωρισμό γιγαντώθηκε και η ανεργία, στοιχείο που έρχονταν σε ευθεία αντίθεση με τις οικονομικές αντιλήψεις της εποχής, ειδικά του Κέινς.

Με την πτώση του κεϊσιανού μοντέλου, ήρθαν στο προσκήνιο οι θέσεις όσων κήρυτταν την μη παρέμβαση του κράτους στην οικονομία. Εκλέχτηκε μια σειρά από κυβερνήσεις, που αποκαλούνταν νεοφιλελεύθερες, για να απαντήσουν στην κρίση του λεγόμενου «φορντικού» μοντέλου. Μια σειρά ηγετών, όπως ο Βόλκερ, διοικητής της Ομοσπονδιακής Τράπεζας των ΗΠΑ (1979 – 1987), ο Ρέικαν, πρόεδρος των ΗΠΑ (1981 - 1989) και η Θάτσερ, πρωθυπουργός του Ηνωμένου Βασιλείου (1979 - 1990) μετέτρεψαν ένα μείγμα θεωριών στον λεγόμενο «νεοφιλελευθερισμό», που στο εξής θα άλλαζε ριζικά τους τρόπους της οικονομικής διαχείρισης. Αυτές προχώρησαν στην διάλυση του κεϊνσιανού μακροοικονομικού μοντέλου, το οποίο πλέον βέβαια έμοιαζε αποτυχημένο, εξαιτίας του γεγονότος ότι υπήρχε παράλληλα υψηλός πληθωρισμός και ανεργία. Το κεϊνσιανό σύστημα περιλάμβανε συστήματα, όπως την αναδιανεμητική φορολόγηση, τις δημόσιες επιχειρήσεις, την ασφάλεια, τον αυστηρό έλεγχο του ιδιωτικού τομέα, τον έλεγχο του συναλλάγματος ή της οικονομίας γενικότερα, εντάσσοντας δηλαδή την πολιτική στην οικονομία. Οι νεοφιλελεύθεροι το διέλυσαν, έχοντας σκοπό να ωθήσουν την μεγέθυνση του ΑΕΠ, την επαναφορά των κερδών στις επιχειρήσεις και την απασχόληση, καταπολεμώντας τον πληθωρισμό. Θεωρήθηκε ότι το πρόβλημα προκλήθηκε από τις κρατικές παρεμβάσεις στην οικονομία και έπρεπε να επιλυθεί με την απελευθέρωση της οικονομίας να ενεργήσει πάνω στο κράτος, μέσω της αυστηρής λιτότητας, των ιδιωτικοποιήσεων και της προστασίας της ιδιοκτησίας και του ελεύθερου εμπορίου. Μέχρι

το '70 η επικρατέστερη αντίληψη ήταν ότι η ανισότητα, η ανεργία και ο πληθωρισμός προκαλούνται από τον καπιταλισμό, στο εξής, θεωρούνταν ότι προήλθαν από το κράτος, αντιστρέφοντας το τυπικό μοντέλο.

Την δεκαετία του '70, ο ραγδαία αυξανόμενος πληθωρισμός σε συνδυασμό με την υψηλή ανεργία προκάλεσε ευρεία δυσαρέσκεια στα λαϊκά στρώματα, που εκφράστηκε μέσω εργατικών και κοινωνικών κινημάτων. Υπήρχε η εντύπωση πως θα επικρατούσε κάποιο είδος σοσιαλιστικής μεταρρύθμισης, γεγονός που απειλούσε τις πολιτικές και κοινωνικές ελίτ. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο είχε συμφωνηθεί ότι ο πλούτος της ανώτερης τάξης θα περιορίζονταν και θα δίνονταν μεγαλύτερο μερίδιο στους εργάτες. Αυτή η συμφωνία δεν φαινόταν σημαντική την περίοδο της ανάπτυξης, διότι τα κέρδη επαρκούσαν για όλους. Όταν τα μερίδια αυτά έγιναν πενιχρά, τότε οι ανώτερες τάξεις αισθάνθηκαν ότι απειλούνται από τους εργάτες. Ο νεοφιλελευθερισμός μπορεί να ταυτιστεί ως μια απόπειρα της ελίτ να αντιπαρατεθεί στην Αριστερά. Σε γενικές γραμμές ήταν ενάντια στην γραφειοκρατία, τους αριστερούς διανοούμενους, τα σωματεία και την ΕΣΣΔ, περιλαμβάνοντας ένα ετερόκλητο μείγμα θέσεων στις οποίες αντιπαρατίθενται και ενώνονται από την πεποίθηση ότι η πολιτική καταστρέφει την ελεύθερη οικονομία. Οι θέσεις τους δεν ταυτίζονταν με τις υπάρχουσες πολιτικές και για αυτόν τον λόγο έπρεπε να τις ενώσουν με την προϋπάρχουσα παράδοση του κλασικού φιλελευθερισμού για να μπορούν να αντιμετωπιστούν σοβαρά από το κοινό.

Ο Βόλκερ αποφάσισε να εγκαταλείψει τον κέϊνσιανισμό με σκοπό να καταστείλει τον πληθωρισμό με κάθε μέσο. Ο Ρέιγκαν θεώρησε ότι έχει δίκιο και εφάρμοσε τις πολιτικές του, αυξάνοντας τις ελευθερίες των ισχυρών επιχειρήσεων. Έγινε σύνηθες οι βιομηχανίες των ΗΠΑ να μεταφέρονται στο εξωτερικό, ενώ ταυτόχρονα η αγορά μετατράπηκε σε μέσο σταθεροποίησης των μονοπωλίων. Παρά την ίδρυση ορισμένων αποικιών τον 19^ο αιώνα, οι ΗΠΑ ποτέ δεν προσεταιρίστηκαν πλήρως σε αυτό το σύστημα, προτιμώντας ένα ανοικτό ιμπεριαλιστικό σύστημα χωρίς αποικίες. Ο Ρέιγκαν συνδύασε την ισχύ των ΗΠΑ με το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) και την Παγκόσμια Τράπεζα (ΠΤ), επεκτείνοντας τον δανεισμό στις χώρες του Τρίτου Κόσμου σε αντάλλαγμα με νεοφιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις. Οι θεσμοί αυτοί προπαγάνδιζαν την ελεύθερη αγορά και εφάρμοζαν περικοπές των κοινωνικών δαπανών, πώληση περιουσίας σε ξένους σε εξευτελιστικές τιμές και ιδιωτικοποιήσεις στις χρεωμένες χώρες, επιμένοντας στην αποπληρωμή ολόκληρου του χρέους ανεξάρτητα από τις συνθήκες ζωής του τοπικού πληθυσμού.

Η Θάτσερ αποφάσισε επίσης να λύσει τα οικονομικά προβλήματα, με την πλήρη αντικατάσταση του υφιστάμενου συστήματος με ένα άλλο. Εγκατέλειψε το υφιστάμενο δόγμα του κείνσιανισμού και επιδόθηκε σε μια σειρά νεοφιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων: ιδιωτικοποίηση των κρατικών επιχειρήσεων, διάλυση του κοινωνικού κράτους και των συνδικάτων καθώς και κάθε άλλης κοινωνικής οργάνωσης, που στεκόταν εμπόδιο στον ανταγωνισμό. Σκοπός της ήταν η προώθηση του απόλυτου ατομισμού, της προσωπικής ιδιοκτησίας, της υπευθυνότητας και των οικογενειακών αξιών. Η πολιτική της συμπυκνώνεται στην θρυλική της φράση: «δεν υπάρχει αυτό που λέμε “κοινωνία”, υπάρχουν μόνο άτομα και οι οικογένειές τους». Αποτέλεσμα ήταν η δημιουργία αυτού που ο Μαρξ αποκαλεί βιομηχανικό εφεδρικό στρατό, υπονομεύοντας την δυνατότητα των εργατών να συνδικαλιστούν για να μπορούν οι καπιταλιστές να έχουν μεγαλύτερα κέρδη από την εργασία τους.

Η ταχεία διασπορά της νεοφιλελεύθερης θεωρίας σε όλο τον κόσμο επετεύχθη μέσω της ιμπεριαλιστικής δύναμης των ΗΠΑ. Οι πολιτικές της Θάτσερ και του Ρέιγκαν αντιγράφηκαν από πολλές άλλες κυβερνήσεις, ενώ διαδόθηκαν και από το ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα. Η μετάβαση στις νεοφιλελεύθερες πολιτικές έγινε τυπική για τις χώρες του ΟΟΣΑ και όσες χώρες του Παγκόσμιου Νότου εξαρτούνται από το ΔΝΤ ή την Παγκόσμια Τράπεζα. Παρουσιάστηκαν ως αντιδράσεις στην έκρυθμη οικονομική κατάσταση της περιόδου, αποκομμένες από οποιαδήποτε ιδεολογία με αποτέλεσμα η εφαρμογή τους να μην αποτελέσει αντικείμενο συζήτησης. Ήταν η απάντηση τους στην συλλογική εντύπωση ότι οι δημοκρατίες ήταν αδύνατο να διοικηθούν, καθώς θεωρούσαν ότι για να λειτουργήσει κανονικά η δημοκρατία πρέπει οι πολίτες να είναι απαθείς ως ένα σημείο στα πολιτικά γεγονότα.

Ο Παγκόσμιος Βορράς επέβαλε τον νεοφιλελευθερισμό στον παγκόσμιο Νότο, αυξάνοντας τις ανισότητες μεταξύ τους. Ο Νότος ήταν πηγή φθηνών πρώτων υλών, εργατικών χεριών, συνεχίζοντας κατά κάποιο τρόπο την αποικιοκρατική παράδοση. Τα πλεονάσματα των πληθυσμών του Τρίτου Κόσμου αποπληρώνουν τα χρέη τους στους διεθνείς τραπεζίτες, με τις πλούσιες χώρες να επιδοτούνται από τις φτωχές, που είναι άλλωστε μια παλιά ιμπεριαλιστική τακτική. Η ανθρωπότητα πληρώνει φόρο υποτέλειας στα μεγάλα χρηματοοικονομικά κέντρα. Αν θέλει μια χώρα να εξασφαλίσει την επιβίωση της, πρέπει να λάβει χρηματοδότηση από το διεθνές κεφάλαιο. Οι πιστώτριες χώρες εγκλωβίζονται από τα μέτρα λιτότητας, που παραλύουν την οικονομία, παραμένοντας σε παρατεταμένη οικονομική στασιμότητα. Η κρατική παρέμβαση για διάσωση των τραπεζών είναι ενάντια στη νεοφιλελεύθερη θεωρία, καθώς σύμφωνα με αυτήν, οι δανειστές πρέπει να τιμωρούνται για τις λανθασμένες εκτιμήσεις τους.

Παρά το γεγονός αυτό πολλές είναι οι φορές, που οι χρεοκοπημένες τράπεζες επιδοτήθηκαν με χρήματα των φορολογουμένων, ακυρώνοντας την ίδια την θεωρία. Με αυτόν τον τρόπο οι δανειστές είναι αδύνατον να έχουν απώλειες με τους δανειζόμενους να καλούνται να πληρώσουν το χρέος ανεξάρτητα από το κοινωνικό κόστος.

Η ειρωνεία είναι ότι οι ΗΠΑ συμπεριφέρονται ως κείνσιανό κράτος, χρηματοδοτώντας το έλλειμμα του милитарισμού και του καταναλωτισμού της. Η πραγματική επίδοση της παγκόσμιας οικονομικής μεγέθυνσης είναι πενιχρή και φθίνει σταθερά. Από την δεκαετία του '60 μέχρι σήμερα μεγάλα τμήματα του παγκόσμιου πληθυσμού έχουν έρθει σε κατάσταση φτώχειας. Για παράδειγμα, στη Λατινική Αμερική, ο νεοφιλελευθερισμός επέφερε την οικονομική κατάρρευση, όταν κατά την διάρκεια της κρίσης του '73 δόθηκαν χαμηλότοκα δάνεια στις πετρελαιοπαραγωγικές χώρες της Λατινικής Αμερικής. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η ξαφνική άνοδος των επιτοκίων να προκαλέσει χρηματοπιστωτική κρίση. Ως απάντηση σε αυτήν το ΔΝΤ επέβαλλε την μετάβαση στις νεοφιλελεύθερες πολιτικές, προκαλώντας την εκτόξευση της φτώχειας, της ανεργίας και της ανισότητας, με ορισμένες περιπτώσεις στις οποίες η πλειοψηφία του πληθυσμού των κάποιων χωρών ζει κάτω από το όριο της φτώχειας. Στην Αφρική, οι ελάχιστες αλλαγές που έχουν προκληθεί ήταν μόνο προς το χειρότερο. Στα πρώην εδάφη της ΕΣΣΔ και της Γιουγκοσλαβίας, η ξαφνική μεταστροφή από τον κομμουνισμό στον καπιταλισμό είχε καταστροφικά αποτελέσματα. Η οικονομία πλέον αντιστοιχούσε σε αναπτυσσόμενη χώρα και βρέθηκε υπό τον έλεγχο του ΔΝΤ, γεγονός πρωτοφανές για την πρώην δεύτερη μεγαλύτερη υπερδύναμη του κόσμου. Ο Τρότσκι είχε προειδοποιήσει ότι στην περίπτωση που καταρρεύσει ο κομμουνισμός, τα «αρπακτικά» του καπιταλισμού θα είναι έτοιμα να χιμήξουν σε ότι έχει απομείνει και τελικά φαίνεται ότι είχε δίκιο. Έγιναν άμεσα μαζικές ιδιωτικοποιήσεις, με τις πρώην δημόσιες επιχειρήσεις να πωλούνται γρήγορα σε ιδιώτες σύμφωνα με τα νεοφιλελεύθερα πρότυπα. Χιλιάδες έμειναν άνεργοι, ενώ άλλοι έχασαν τα σπίτια τους. Τα κοινωνικά προγράμματα κατέρρευσαν, τα δικαιώματα των γυναικών εξαφανίστηκαν και η ανισότητα και η εγκληματικότητα εκτοξεύτηκαν. Αυτές οι περιπτώσεις είναι ενδεικτικές του τι συνέβη παγκοσμίως, καθώς όλοι οι δείκτες ευημερίας βρίσκονται σε συνεχή πτώση. Το μόνο επίτευγμα του νεοφιλελευθερισμού είναι ο έλεγχος του πληθωρισμού.

Η εφαρμογή του νεοφιλελευθερισμού προϋποθέτει μια σειρά ριζικών οικονομικών μεταρρυθμίσεων. Οι κυβερνήσεις προσπάθησαν να λύσουν τα οικονομικά τους προβλήματα με την αύξηση των εισαγωγών. Αυτό οδήγησε στον αυξημένο ανταγωνισμό, που με την σειρά του δικαιολόγησε τις μεγάλες πολιτικές αλλαγές, όπως τις φορολογικές ελαφρύνσεις για το κεφάλαιο, την νέα οργάνωση της εργασίας και την μείωση του κόστους της ή την αύξηση της

παραγωγικότητας. Το κάθε κράτος είχε σκοπό την προσέλκυση των επενδύσεων από το εξωτερικό και για να επιτύχει τον σκοπό του έλαβε μέτρα, όπως την μείωση των μισθών ή την περικοπή των εργασιακών δικαιωμάτων. Επιπλέον, λήφθηκαν μέτρα για την απελευθέρωση της οικονομίας σε πολιτικό επίπεδο. Οι διεθνείς αγορές ενώθηκαν μεταξύ τους μέσω μιας σειράς μεταρρυθμίσεων, όπως η απελευθέρωση του συναλλάγματος, η ιδιωτικοποίηση των τραπεζών ή η δημιουργία του ευρώ στην Ευρώπη. Το κράτος πρέπει να αφήσει το κεφάλαιο ελεύθερο στην παγκόσμια αγορά. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα το ελεύθερο εμπόριο να μετατραπεί σε ένα είδος Λεβιάθαν με παγκόσμια και ανεξέλεγκτη εξουσία. Θεωρήθηκε ότι ο ανταγωνισμός ήταν προτιμότερος σε σχέση με την κρατική χρηματοδότηση χρεοκοπημένων εταιριών.

Η εφαρμογή των νεοφιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων προκάλεσε σοβαρά κοινωνικά προβλήματα όπου εφαρμόστηκε. Πιο συγκεκριμένα, η άνοδος των επιτοκίων προκάλεσε μεγάλη ύφεση και ανεργία, κάνοντας δυνατή την πώληση των δημόσιων εταιριών σε ιδιωτικούς παράγοντες, την μείωση των κρατικών επενδύσεων και την διάλυση της ισχύος των συνδικάτων. Τα τελευταία διαλύθηκαν σταδιακά, όχι μόνο εξαιτίας της μεταφοράς των εργοστασίων σε χώρες με χαμηλούς μισθούς και αυταρχικά καθεστώτα, αλλά και εξαιτίας των νεοφιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων. Οι νέες μεταρρυθμίσεις ήταν συμφέρουσες για τους εργοδότες, καθώς περιλάμβαναν περικοπή των μισθών και την άρση της προσαρμογής τους στο επίπεδο διαβίωσης, δίνοντας τους την δυνατότητα να προσαρμόσουν την εργασία στην ζήτηση. Η προστασία των εργαζομένων από την οικονομία εξαφανίστηκε. Το χειρότερο είναι ότι οι νεοφιλελεύθερες πρακτικές κατέστρεφαν την τοπική οικονομία, καθώς «η “θεραπεία – σοκ” στραγγάλιζε την μεγέθυνση μέσω των πολύ υψηλών επιτοκίων, κατέστρεφε την τοπική παραγωγή εξαιτίας της απρόσεκτης έκθεσης της στον ανταγωνισμό από πιο αναπτυγμένες χώρες, συχνά επιδεινώνοντας τις ανισότητες και αυξάνοντας την φτώχεια, ενισχύοντας την οικονομική και κοινωνική ανισότητα και με αυτές τις “ανοικτές” οικονομίες να εξαρτώνται από την αστάθεια των ροών του κεφαλαίου.»⁷ Τα μέτρα αυτά προκάλεσαν ραγδαία αύξηση των ανισοτήτων, με τα ανώτερα στρώματα να αποκτούν συνεχώς όλο και περισσότερο πλούτο, τα μεσαία να εργάζονται όλο και περισσότερο για χαμηλότερους μισθούς, ασφάλεια και ευκαιρίες επιτυχίας από ποτέ, ενώ τα χαμηλά στρώματα είναι εξοβελισμένα από το οικονομικό σύστημα.

⁷ Dardot, Pierre, Laval, Christian, *The new way of the world: on neoliberal society*, Verso, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2013, σελ. 174

Η σημερινή ταξική ανισότητα και η συγκέντρωση πλούτου των ανώτερων στρωμάτων έχει να παρατηρηθεί από την δεκαετία του 1920. Το γεγονός αυτό συνήθως θεωρείται ατυχή διαστρέβλωση της νεοφιλελεύθερης θεωρίας και όχι το αποτέλεσμα των πρακτικών της. Όμως, στην πραγματικότητα πίσω από τις διακηρύξεις περί ελευθερίας και αυτονομίας, στον πυρήνα της νεοφιλελεύθερης θεωρίας κρύβεται η παλινόρθωση της ταξικής ισχύος των ελίτ και του διεθνούς καπιταλισμού. Η νεοφιλελευθεροποίηση ήταν επιτυχημένη για τις ανώτερες τάξεις, καθώς ισχυροποίησε τις υπάρχουσες ελίτ (ΗΠΑ) ή δημιούργησε καινούργιες (Ρωσία). Η μεταφορά τις ευθύνης για την ευημερία στο άτομο είχε καταστροφικές συνέπειες για τα υπόλοιπα κοινωνικά στρώματα. Με την απόσυρση του κράτους – πρόνοιας μεγάλα τμήματα του πληθυσμού εκτίθενται στη φτώχεια, ενώ όλη η έμφαση δίνεται στην προσωπική υπευθυνότητα. Η αποτυχία είναι προσωπικό πρόβλημα του θύματος. Στην πραγματικότητα ο νεοφιλελευθερισμός, αν και διακηρύσσει την ευημερία για όλους προωθεί την ταξική ισχύ των ανώτερων στρωμάτων. Ταυτόχρονα, τα ΜΜΕ, που χρηματοδοτούνταν από τις ανώτερες τάξεις, παρουσίαζαν πώς τα κράτη αποτύγχαναν εξαιτίας της έλλειψης ανταγωνισμού, γεγονός που θα επιλύονταν με περισσότερα νεοφιλελεύθερα μέτρα. Όταν η κατάσταση επιδεινώνονταν, παρουσιάζονταν ως προσωπική αποτυχία για πολιτισμικούς λόγους.

Η νεοφιλελευθεροποίηση δεν δημιούργησε πλούτο, παρά έκανε αναδιανομή του υπάρχοντος εισοδήματος. Αρχικά, μέσω των ιδιωτικοποιήσεων, δημιουργήθηκαν ευκαιρίες κερδοφορίας σε τομείς, που μέχρι τότε θεωρούνταν εκτός ορίων. Προωθήθηκε η εμπορευματοποίηση της φύσης σε όλες τις μορφές της, ενθαρρύνοντας την καταστροφή του περιβάλλοντος. Τα εργασιακά δικαιώματα εξαφανίζονται μαζί με την ιδιοκτησία του λαού ενάντια στην θέληση του γενικού πληθυσμού. Αρκετά τμήματα του χρηματοπιστωτικού τομέα δεν δίστασαν να χρησιμοποιήσουν αρπακτικές μεθόδους για να κερδοσκοπήσουν έναντι του γενικού πληθυσμού. Δεν δίστασαν να δημιουργήσουν και να χειραγωγήσουν δημόσιες οικονομικές κρίσεις, για να μεταφερθεί ο πλούτος των φτωχών χωρών στις πλούσιες και για να εμφανιστεί πλεόνασμα ανέργων, χαμηλώνοντας τους μισθούς για τους εργαζόμενους. Η πτώση των μισθών όχι μόνο αύξησε την δύναμη των κεφαλαιούχων, αλλά τους έδωσε και την δυνατότητα να δημιουργήσουν οι ίδιοι τα κριτήρια σύμφωνα με τα οποία θα λειτουργεί η αγορά, δίνοντας τους μεγαλύτερο περιθώριο να κυνηγήσουν το κέρδος. Όλα αυτά αναποδογυρίζουν τις πρακτικές του κλασικού φιλελευθερισμού, αντιστρέφοντας την αναδιανεμητική πολιτική των αγαθών από τις ανώτερες στις κατώτερες κοινωνικές τάξεις, φτωχοποιώντας τις μάζες. Τα εργατικά συνδικάτα διαλύθηκαν με την βία. Το κράτος έπαψε να προσφέρει ασφάλεια στους πολίτες. Μεγάλα τμήματα του εργατικού δυναμικού είναι πλέον

περιττά, ενώ στους εναπομείναντες, προσφέρονται μόνο βραχυπρόθεσμες συμβάσεις. Η ασφάλεια υποτίθεται πως είναι επιλογή, αλλά στην ουσία και αυτή εξαρτάται από τις χρηματαγορές. Παράλληλα, ο περιορισμός της μετανάστευσης σε διεθνές επίπεδο δημιουργεί ένα αιχμάλωτο εργατικό δυναμικό, που είναι φθινό και υπάκουο, ενώ ταυτόχρονα οι περιπτώσεις παράνομης μετανάστευσης είναι ακόμα πιο εύκολα εκμεταλλεύσιμες.

Βασικές έννοιες της νεοφιλελεύθερης θεωρίας

Ο νεοφιλελευθερισμός δεν έχει εφαρμοστεί ποτέ απόλυτα, όχι μόνο γιατί δεν υπάρχει ένα συγκεκριμένο θεωρητικό μοντέλο, αλλά και γιατί αποτελείται από συνεχόμενες αντιφάσεις μεταξύ θεωρίας και πράξης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της τάσης είναι η «ελευθερία» του καταναλωτή, η οποία στην πραγματικότητα είναι η πλήρη υποταγή του στις δυνάμεις της αγοράς. Άλλο παράδειγμα είναι η ισότητα των πολιτών, που ανακηρύσσει το σύνταγμα, αλλά αναιρείται από την ανισότητα πάνω στην οποία βασίζεται η αγορά. Όταν καταστέλλει κοινωνικά κινήματα, αρνείται τις ελευθερίες, που τάχα προασπίζει. Ιθύνοντες της νεοφιλελεύθερης εξουσίας είναι οι διευθύνοντες σύμβουλοι στα διοικητικά συμβούλια των εταιριών και οι αρχηγοί των χρηματοπιστωτικών μηχανισμών και όχι οι δημοκρατικοί θεσμοί. Η άνοδος της σημασίας του χρηματοπιστωτικού τομέα συνοδεύτηκε βεβαίως από αύξηση των μισθών εκεί. Βασική στην προώθηση του νεοφιλελευθερισμού είναι η πληροφορική και οι νέες τεχνολογίες. Επιτρέπουν τα προσωρινά συμβόλαια με μεγαλύτερη ευελιξία, ενώ κυριαρχούν στα πολιτιστικά θέματα, αποσιωπώντας την έλλειψη επενδύσεων σε βασικές υποδομές. Είναι απαραίτητο να αναφερθεί ότι η διέγερση του φόβου των κινδύνων από τις μάζες είναι συστατικό στοιχείο του πολιτισμού του φιλελευθερισμού. Ο νεοφιλελευθερισμός εκμεταλλεύεται τον εθνικισμό για να προωθηθεί.

Η κεντρική θεωρία του νεοφιλελευθερισμού είναι ότι η αύξηση της παραγωγικότητας δημιουργεί καλύτερο επίπεδο ζωής για όλους. Σημασία έχει μόνο η παραγωγικότητα και όχι το τελικό παραγόμενο προϊόν παραδόξως. Στην πράξη, χαρακτηρίζεται ως ένα σύνολο οικονομικών πολιτικών με βάση την έννοια της ελευθερίας των αγορών, η οποία έχει την δυνατότητα να εξαλείψει την φτώχεια. Η ιδιωτικοποίηση και η απορρύθμιση σε συνδυασμό με τον ανταγωνισμό αυξάνουν την αποδοτικότητα των επιχειρήσεων, εξαλείφοντας την γραφειοκρατία, μειώνοντας το κόστος και βελτιώνοντας τις παρεχόμενες υπηρεσίες. Η εφαρμογή αυτών των μέτρων σημαίνει την μείωση της κοινωνικής πρόνοιας στις ευάλωτες

ομάδες, ιδιωτικοποιήσεις, ανάθεση δημόσιων αγαθών σε ιδιωτικές επιχειρήσεις (εκπαίδευση, ενέργεια), την μετατροπή των ανθρώπινων αναγκών σε επιχειρήσεις, τον εκχρηματισμό κάθε ανθρώπινης δραστηριότητας, τον έλεγχο του χρηματιστηρίου πάνω στην παραγωγή, την οικονομία και την καθημερινή ζωή. Όλες οι καταστάσεις ερμηνεύονται μέσα από το πρίσμα της επιχείρησης, δηλαδή επιδιώκουν συνεχώς την αύξηση των κεφαλαίων τους. Το κράτος δεν πρέπει να παρέμβει ποτέ για να εξασφαλίσει την κοινωνική ευημερία μέσω της δίκαιης διανομής του πλούτου. Ο Φουκό ερμηνεύει τον νεοφιλελευθερισμό ως κάτι που εμφανίζεται ως κυβερνητική λογική με σκοπό την επέκταση της οικονομίας σε κάθε πτυχή της ανθρώπινης ζωής. Η αγορά επεκτείνεται ακόμα και εκεί που το χρήμα δεν έχει θέση και μετατρέπει τον άνθρωπο σε παράγοντα της αγοράς, *homo economicus*. Όλες οι ανθρώπινες πράξεις αποτιμώνται με οικονομικούς όρους, ακόμα και στις περιπτώσεις που είναι αδύνατον να αποτιμηθούν σε χρήματα.

Ο ρόλος του κράτους

Το κράτος υποχρεώθηκε να προσαρμοστεί στην κατάσταση, την οποία το ίδιο είχε δημιουργήσει. Μεγάλο μέρος της φορολογίας κατευθύνονταν στους δανειστές, ενώ οι δημόσιοι υπάλληλοι απολύθηκαν και οι δημόσιες εταιρίες πουλήθηκαν για να βρεθούν τα απαραίτητα χρήματα. Οι ιδιωτικοποιήσεις και η αποταμίευση των ιδιωτών είχαν ως αποτέλεσμα η διαχείριση τους να βρεθεί στα χέρια των τραπεζιτών. Μια από τις βασικές αλλαγές στο καπιταλιστικό σύστημα πλέον είναι ο έλεγχος, που ασκούν στις εταιρίες οι μέτοχοι, και εμφανίστηκε εξαιτίας της ιδιωτικοποίησης των πρώην δημόσιων επιχειρήσεων και της ύπαρξης ξένου κεφαλαίου στην ιδιοκτησία των εταιριών. Οι επιχειρήσεις και το χρηματιστήριο ασκούν όλο και μεγαλύτερη πίεση στο κράτος, επηρεάζοντας τις πολιτικές και οικονομικές αποφάσεις και επιτρέποντας οικονομικό χάος, όπως έγινε εμφανές με την Κρίση του 2008. Το κράτος μετατρέπεται σε ένα είδος έκτακτου οικονομικού μηχανισμού, που λειτουργεί σαν χρηματιστήριο, σώζοντας τις εταιρίες όταν χρειαστεί. Επιβεβαιώνεται η θέση του Μαρξ ότι η αγορά δεν είναι ελεύθερη, αλλά ελέγχεται από το κράτος. Κατά κάποιο τρόπο, εθνικοποιείται ο κίνδυνος, ενώ ταυτόχρονα ιδιωτικοποιείται το κέρδος.

Η νεοφιλελεύθερη θεωρία αλλάζει ριζικά τις σχέσεις ατόμου – πολίτη. Πιο συγκεκριμένα, το άτομο επιδιώκει ακόμα το κέρδος του υπό το καπιταλιστικό σύστημα, αλλά ταυτόχρονα έχει μετατραπεί το ίδιο σε επιχείρηση. Το κάθε άτομο θεωρεί ότι κατέχει μια

συγκεκριμένη αγοραστική δύναμη, που πρέπει να την χρησιμοποιεί ως βάση για κάθε απόφαση, που λαμβάνει. Το άτομο επενδύει στον εαυτό του για να αυξήσει την αξία του και να προσελκύσει επενδυτές ως μια υποτιθέμενη αξιολόγηση των ικανοτήτων του σε όλες τις πτυχές της ανθρώπινης ζωής. Η ατομική επιτυχία ή αποτυχία εξαρτάται από την επιχειρηματική απόδοση. Το άτομο αντιμετωπίζει τον μόνιμο κίνδυνο της αποτυχίας, καθώς τίποτα δεν εγγυάται την ασφάλεια ή την επιβίωση του, καθώς τα προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας έχουν καταργηθεί. Η μετατροπή της κοινωνίας σε επιχείρηση αναιρεί την προστασία, που μπορεί να παρείχαν κάποτε αυτά τα προγράμματα. Το παραδοσιακό φιλελεύθερο κοινωνικό συμβόλαιο ανατρέπεται. Το υποκείμενο είναι τμήμα μιας μεγάλης επιχείρησης, με το ίδιο να είναι επιχείρηση. Το κράτος μετατρέπεται σε διαχειριστή του έθνους ως επιχείρηση. Οι ίδιες οι επιχειρήσεις γίνονται αντιληπτές ως άτομα από νομικής πλευράς. Θεωρούνται απαραίτητες για την λήψη πρωτοποριακών πρωτοβουλιών και την εύρεση καινοτομιών, οι οποίες βέβαια πλέον είναι ρουτίνα χωρίς να προκαλούν μεγάλες ανακατατάξεις στην οικονομία. Για να συμβεί αυτό είναι απαραίτητο να προστατεύονται τα πνευματικά δικαιώματα, ενθαρρύνοντας τις καινοτομίες, καθώς οι επιχειρήσεις επιζητούν το κέρδος. Οι ιδιότητες του πολίτη και της λαϊκής κυριαρχίας αφαιρούνται από το κράτος, τερματίζοντας την έννοια του homo politicus.

Η οικονομική ανάπτυξη είναι ο λόγος ύπαρξης του κράτους. Το κράτος φροντίζει για την ύπαρξη ανάπτυξης, και η ίδια η οικονομική ανάπτυξη θα προστατεύσει τα άτομα. Η μόνη κοινωνική πολιτική, που χρειάζεται είναι η οικονομική ανάπτυξη, η οποία εξασφαλίζει σε όλους ένα επίπεδο εισοδημάτων ικανό να φροντίσουν για τον εαυτό τους. Η κοινωνική πολιτική μετατρέπεται σε ατομική υπόθεση. Αυτό σημαίνει ότι τα υποκείμενα χάνουν τις εγγυήσεις προστασίας, που τους πρόσφερε το κράτος - πρόνοιας. Οι παροχές πρόνοιας δαιμονοποιούνται ως «κομμουνιστικές» και αντίθετες στην αγορά και την δημοκρατία. Οι επιχειρήσεις αναλαμβάνουν την φροντίδα τους, με το κράτος να ασχολείται πλέον με τον διεθνή ανταγωνισμό. Οι επιχειρήσεις λειτουργούν ως εκπαιδευτές, για τις συμβάσεις με εταιρίες, που έχει διαπραγματευτεί η κυβέρνηση. Οι επιχειρήσεις ασχολούνται με ηθικά ζητήματα και τους άπορους, ενώ η κυβέρνηση προωθεί τις επιχειρήσεις της, το επιχειρηματικό κλίμα και τις αξιολόγησης πιστοληπτικής ικανότητας της. Η οικονομία ελέγχεται από τους καταναλωτές, που κάνουν αγορές ανάλογα με τις προτιμήσεις τους και τις τιμές, που έχουν διαμορφώσει οι ίδιοι, και το κράτος, που επιβλέπει την τήρηση της νομοθεσίας, εξασφαλίζοντας την εντιμότητα και την αποτελεσματικότητα της αγοράς. Το νεοφιλελεύθερο κράτος χρειάζεται να διασφαλίζει το δικαίωμα της ατομικής ιδιοκτησίας, την εφαρμογή των

νόμων και το ελεύθερο εμπόριο για να λειτουργεί κανονικά η αγορά, παραγκωνίζοντας τα ατομικά δικαιώματα, ακόμη και δια της βίας αν χρειαστεί. Από την δυνατότητα αυτή εξαρτάται η ανθρώπινη ευημερία.

Οι νεοφιλελεύθεροι θεωρούσαν ότι το κράτος είναι υπερβολικά ακριβό, καθώς σύμφωνα με αυτούς μεγάλα τμήματα της φορολογίας κατευθύνονταν στην δυσκίνητη γραφειοκρατία, παραλύοντας την οικονομία. Η γραφειοκρατία καταστρέφει το ατομικό πνεύμα και την όρεξη για εργασία, που είναι συστατικά στοιχεία της αγοράς. Η πρόνοια στερεί τους φτωχούς από την αξιοπρέπεια τους, και την θέληση για εργασία, εγκλωβίζοντας τους σε συγκεκριμένες κοινωνικές κατηγορίες. Η κατάργηση του κράτους – πρόνοιας θα ενεργοποιήσει την θέληση τους να ξαναποκτήσουν αξιοπρέπεια, η οποία τους έχει στερηθεί από τις κρατικές πολιτικές. Αυτό θα συμβεί, επειδή οι λύσεις, που προσφέρει η αγορά είναι ηθικά ανώτερες, από το να μην εργάζονται και να λαμβάνουν επιδόματα. Επιπλέον, στην περίπτωση που δεν υπάρχουν αγορές, πρέπει να δημιουργηθούν με κρατικές επιχορηγήσεις.

Η έννοια του ανταγωνισμού

Κατά τον Φουκώ, η κυρίαρχη πολιτική ορθολογικότητα δημιουργεί νέους φαντασιακούς κόσμους για τα υποκείμενα και τις σχέσεις μεταξύ τους. Ριζική αρχή της αγοράς δεν είναι πλέον η ανταλλαγή προϊόντων και υπηρεσιών, αλλά ο ανταγωνισμός. Ο ανταγωνισμός βελτιώνει την αποδοτικότητα, μειώνει τις τιμές, μειώνοντας τις πληθωριστικές τάσεις, που ήταν τόσο σημαντικό πρόβλημα εκείνη την περίοδο. Οι παράγοντες της αγοράς ανταγωνίζονται μεταξύ τους. Οι σχέσεις μεταξύ των κρατών είναι συνδεδεμένες εξαιτίας της οικονομίας, χωρίς να είναι πλέον δυνατό ο καθένας να περιοριστεί στην επικράτεια του. Ο ανταγωνισμός αυτός μετατρέπεται σε θεμελιώδη αρχή της αγοράς. Οι τιμές ρυθμίζουν από μόνες τους όλες τις οικονομικές παραμέτρους. Ο ανταγωνισμός είναι ο στόχος της διακυβέρνησης. Η ανισότητα είναι θεμιτή, επειδή επιτρέπει τον ανταγωνισμό, συνδέοντας τα ανταγωνιστικά κεφάλαια. Όμως, ο ανταγωνισμός αναπόφευκτα οδηγεί σε μονοπώλια, ενώ έχει νικητές και ηττημένους. Επιπλέον, σύμφωνα με τον Μαρξ, μια από τις βασικές ιδιότητες του κεφαλαίου είναι να παράγει νέο κεφάλαιο. Αν ισχύει αυτό τότε στο νεοφιλελεύθερο σύστημα η μισθωτή εργασία οδηγεί τον εργάτη στην συνεχή αναζήτηση μιας άλλης εντελώς διαφορετικής εργασίας.

Ο νεοφιλελευθερισμός χρησιμοποιεί το κράτος για την βελτίωση του οικονομικού ανταγωνισμού, ο οποίος είναι απαραίτητος και για αυτό η ύπαρξη του πρέπει να ρυθμίζεται από το κράτος. Το κράτος παρεμβαίνει στην κοινωνία για να επιτραπεί στον οικονομικό ανταγωνισμό να την ρυθμίσει από μόνος του. Ο ανταγωνισμός πρέπει να είναι ευρύς και όσο πιο διαδεδομένος γίνεται με επέκταση του σε όλους τους τομείς της ζωής.. Ο νεοφιλελεύθερος παρεμβατισμός στην οικονομία έχει σκοπό να δημιουργήσει ανταγωνισμό, που γίνεται αντιληπτός ως πηγή όλων των θετικών πραγμάτων, ενώ ταυτόχρονα εξοικειώνει τα άτομα με το γεγονός που θα βοηθήσει τους δυνατότερους. Ο νεοφιλελευθερισμός βασίζεται πάνω στην παρατήρηση ότι αν και ο καπιταλισμός άλλαζε συνεχώς την οικονομία, η συμπεριφορά του ανθρώπου δεν άλλαζε για να ταιριάζει στις νέες εκδοχές της. Για αυτόν τον λόγο πρέπει να δημιουργηθούν πολιτικές, που αναδιαμορφώνουν ολόκληρη την ατομική και κοινωνική ύπαρξη συνεχώς για να ανταποκρίνεται στην μεταλλασσόμενη οικονομία, προωθώντας τον συνεχή ανταγωνισμό και αφαιρώντας προνόμια, μονοπώλια και το «μαύρο» χρήμα. Τα άτομα και τα κράτη χρειάζονται να αναδιοργανώνονται συνεχώς για να προσελκύουν επενδυτές και να βελτιώνουν την θέση τους στην παγκόσμια αγορά, αλλιώς θα υποβαθμιστεί η πιστοληπτική τους ικανότητα, που στη σειρά της θα οδηγήσει σε φτώχεια και εξαθλίωση. Οι νέες κρατικές πολιτικές έχουν πειθαρχικό χαρακτήρα, καθώς αναλαμβάνουν τον ρόλο της αστυνόμευσης του ανταγωνισμού μεταξύ ορισμένων олиγοπωλίων. Κάτω από αυτές τις συνθήκες τα άτομα διαπαιδαγωγούνται σύμφωνα με την λογική της αγοράς. Το κράτος έχει ιδιωτικοποιηθεί πλήρως και η λειτουργία του είναι σύμφωνη με την λογική της αγοράς, με αυτό να αξιολογείται ως επιχείρηση. Το κράτος υπάρχει για να διευκολύνει την οικονομία, αν και κανονικά σύμφωνα με την θεωρία δεν θα έπρεπε να παρεμβαίνει καθόλου.

Η αντιμετώπιση της ανεργίας

Η θέση του φον Μίζες πάνω στην ανεργία είναι η εξής: «η ανεργία ως μαζικό και μακροχρόνιο φαινόμενο είναι το αποτέλεσμα των πολιτικών, που έχουν στόχο να κρατήσουν τους μισθούς σε υψηλότερο επίπεδο από ότι θα ήταν κάτω από τις συνθήκες της αγοράς. Η εγκατάληψη αυτής της πολιτικής θα οδηγούσε πολύ γρήγορα σε σημαντική μείωση του αριθμού των ανέργων»⁸. Με άλλα λόγια, αν οι μισθοί ρυθμίζονται από την αγορά να είναι

⁸ Dardot, Pierre, Laval, Christian, *The new way of the world: on neoliberal society*, Verso, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2013, σελ. 64

χαμηλότεροι, τότε περισσότεροι άνθρωποι θα είχαν την ανάγκη να εργαστούν. Στη νεοφιλελεύθερη θεωρία, η ανεργία σε ένα ποσοστό είναι απαραίτητη για μια «υγιή» οικονομία. Σημασία έχει μόνο η σταθερότητα των τιμών, ενώ δεν πρέπει να γίνει καμία κρατική παρέμβαση στην ανεργία ή την αγορά, όσο κακή και να είναι η κατάσταση⁹. Επιδόματα πρέπει να δίνονται μόνο σε όσους είναι ανάπηροι ή προσωρινά άνεργοι, αλλά να είναι χαμηλά τα ποσά για να εξακολουθούν να έχουν κίνητρο να βρουν εργασία.¹⁰ Δεν έχουν σκοπό να επιλύσουν το ζήτημα της φτώχειας, αφού αυτό θα έμοιαζε υπερβολικά με τον σοσιαλισμό. Το μόνο πρόβλημα, που χρήζει επίλυσης είναι η απόλυτη φτώχεια σε βαθμό, που ο άνθρωπος δεν μπορεί να έχει επαρκή κατανάλωση. Ο εργαζόμενος είναι πάντοτε υποψήφιος για εργασία, αν το απαιτούν οι συνθήκες¹¹. Το καθεστώς εγγυάται την ύπαρξη του και εργάζεται μόνο αν συμφέρει το ίδιο να εργαστεί. Οι εργάτες διχάζονται στους «καλούς», που εργάζονται και τους «κακούς», που δεν εργάζονται, με το να θεωρούνται αποτυχημένοι και παρασιτικοί από τους υπόλοιπους εργαζόμενους. Η ανεργία είναι προσωπικό πρόβλημα του εργαζόμενου, με την κοινωνία και το κράτος να μην έχει κανένα ρόλο στην επιβίωση του ατόμου.¹² Η ίδια η εργασία είναι αποκομμένη από την ανθρώπινη της υπόσταση, γεγονός που είναι θεμελιώδες δομικό πρόβλημα του καπιταλισμού και του τρόπου με τον οποίο έχει κτιστεί η οικονομία.

Στο νεοφιλελευθερισμό, όταν ανατρέπονται οι κανονικές συνθήκες και υπάρχει περίοδος λιτότητας ο πολίτης καλείται να θυσιάσει τον εαυτό του για την οικονομία. Η έννοια του πατριωτισμού και της θυσίας στον πόλεμο μεταφέρεται στην οικονομία με την θυσία του πολίτη για το κοινό καλό. Αντί να απελευθερώνεται ο πολίτης από την εξάρτηση του από το κοινωνικό κράτος, και ο πολίτης και το κράτος εξαρτώνται πλέον από την οικονομία. Το κράτος έχει αποσυνδέσει την οικονομία από την γενική ευημερία του πληθυσμού, έχοντας τη δυνατότητα να θυσιάζει τους πολίτες του χωρίς να υπόσχεται τίποτα ως ανταμοιβή. Οι πολίτες είναι υποχρεωμένοι να ανέχονται την στέρηση για να διατηρηθεί ο ανταγωνισμός και η πιστοληπτική ικανότητα της χώρας – επιχείρησης. Σκοπός όλων αυτών είναι η αποκατάσταση της οικονομίας, από την οποία εξαρτάται η ζωή, αλλά ταυτόχρονα είναι αυτή, που διατάσσει την καταστροφή. Η μορφή της θυσίας ως προσφορά σε ανώτερη δύναμη χωρίς καμία εγγύηση

⁹ Foucault, Michel, *Η γέννηση της βιοπολιτικής: Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1978- 1979)*, μτφρ.: Βασίλης Πατσογιάννης, Πλέθρον, Αθήνα, 2012, σελ. 139

¹⁰ Στο ίδιο, σελ. 192 - 193

¹¹ Στο ίδιο, σελ. 194

¹² Dardot, Pierre, Laval, Christian, *The new way of the world: on neoliberal society*, Verso, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2013, σελ. 192

για προσωπικό όφελος μοιάζει με κάποιο τύπο θρησκευτικής τελετουργίας. Ο σωστός νεοφιλελεύθερος πολίτης καλείται να ανταπεξέλθει είτε στην ανεργία είτε υπερεργασία, χωρίς προστασία από τις ξαφνικές οικονομικές κρίσεις και δέχεται ότι τα πρώην δημόσια αγαθά τώρα είναι ιδιωτικοποιημένα και πρέπει να πληρώσει ο ίδιος για αυτά. Το κράτος δεν έχει καμία υποχρέωση να ανταποκριθεί στα προβλήματα του πολίτη, και ταυτόχρονα ο πολίτης πρέπει να θυσιάσει τον εαυτό του για την κρατική οικονομία, όταν του ζητηθεί.

Η διείσδυση του νεοφιλελευθερισμού στην κοινωνία είναι τόσο πρωτοφανής, που είναι αδύνατον να εφαρμοστεί η παραδοσιακή μαρξιστική κριτική σε αυτόν. Για παράδειγμα αυτή, προϋποθέτει ότι οι εργάτες θα χρησιμοποιήσουν δίκαιους και δημοκρατικούς θεσμούς για να διοικηθούν, κάτι το οποίο σήμερα δεν φαντάζει καθόλου αυτονόητο. Ο σοσιαλισμός βρίσκεται σε άλλο επίπεδο από τον φιλελευθερισμό και για αυτόν τον λόγο δεν δυνατόν να παρουσιάζεται ως εναλλακτική. Η καπιταλιστική πρωταρχική συσσώρευση του Μαρξ συνεχίζεται απρόσκοπτα, με την ιδιωτικοποίηση μεγάλων εκτάσεων γης, τον περιορισμό των κοινών αγαθών και των εναλλακτικών μορφών παραγωγής, τις νεοαποικιακές διαδικασίες ιδιοποίησης περιουσιακών στοιχείων, το δουλεμπόριο, την τοκογλυφία, το εθνικό χρέος και κυρίως τη χρήση του πιστωτικού συστήματος ως εργαλείο για την συσσώρευση πλούτου. Το κράτος χρησιμοποιεί νόμιμες διαδικασίες ή την βία για να προωθεί της μεθόδους αυτές. Το εργατικό δυναμικό έχει χάσει την ασφάλεια του και στρέφεται σε άλλα κοινωνικά μορφώματα, όπως συμμορίες, καρτέλ ή μη κυβερνητικές οργανώσεις ή και θρησκευτικές αιρέσεις, προσπαθώντας να βρει ένα είδος αλληλεγγύης. Η επιμονή του νεοφιλελευθερισμού στα ανθρώπινα δικαιώματα, μολονότι είναι αξιέπαινη ως ένα βαθμό, δεν επιτρέπει την εύρεση συλλογικών κοινωνικών λύσεων για την ισότητα και την δημοκρατία. Το πρόβλημα είναι ότι αν έχουν όλοι ίσα δικαιώματα, οι αποφάσεις λαμβάνονται από αυτόν που έχει την μεγαλύτερη δύναμη. Με την αναγνώριση της αποτυχίας του νεοφιλελευθερισμού να φέρει την ανθρώπινη ευημερία, θέτονται τα θεμέλια για την αντικατάσταση του από ένα νέο μοντέλο, που θα λαμβάνει υπόψιν τις μάζες και την κοινωνική δικαιοσύνη. Υπάρχει η δυνατότητα δημιουργίας ενός πολύ καλύτερου συστήματος με ουσιώδεις ελευθερίες από αυτό, που κηρύττει ο νεοφιλελευθερισμός.

Ο κίνδυνος για την δημοκρατία

Ο νεοφιλελευθερισμός «είναι μια απόπειρα να αντικατασταθούν οι πολιτικές αποφάσεις από την οικονομική αξιολόγηση συμπεριλαμβάνοντας αλλά όχι αποκλειστικά, τις αξιολογήσεις που προέρχονται από την αγορά. [...] Το κεντρικό χαρακτηριστικό όλων των νεοφιλελεύθερων κριτικών είναι η εχθρότητα τους στην ασάφεια των πολιτικών διαλόγων και η δέσμευση στη σαφήνεια και διαφάνεια των ποσοτικών οικονομικών δεικτών, των οποίων μοντέλο είναι το σύστημα τιμών της αγοράς. Ο νεοφιλελευθερισμός είναι η επιδίωξη της διάψευσης των προσδοκιών της πολιτικής από την οικονομία.»¹³ Η πολιτική γίνεται αντιληπτή ως εχθρός στην οικονομία, επειδή παρεμβάλει σε αυτήν. Οι παράγοντες της οικονομίας δημιουργούν πολιτική συναίνεση με την συμμετοχή τους σε αυτήν, μετατρέποντας την πολιτική και την δημοκρατία σε οικονομική θεωρία. Το δημοκρατικό κράτος που είχε ως στόχο την ελευθερία, την ισότητα, την νομιμότητα, τα ξεχνά όλα αυτά για χάρη της ανάπτυξης, του ανταγωνισμού και της κεφαλαιακής ενίσχυσης. Φυσικά και αυτό περιορίζει την ένταξη του λαού στο κοινωνικό σώμα, που εξελίσσεται σε ανταγωνισμό, κόβοντας την συμμετοχή στην δημόσια ζωή. Το σύστημα παράγει μόνιμη συναίνεση σε όλα τα οικονομικά μέτρα από όλες τις μερίδες του πληθυσμού, αποκαθιστώντας την έννοια του ατόμου και των κοινωνικών τάξεων.

Η σύγχρονη πολιτική μετατρέπεται σε εμπόριο, καταστρέφοντας τη δημόσια ζωή. Πιο συγκεκριμένα, η πολιτική κυριαρχείται από τακτικές μάρκετινγκ, που αποτελούνται από ύφος και όχι ουσία, ενώ τα εκπαιδευμένα στρώματα απουσιάζουν από τον διάλογο. Στην κατάσταση αυτή συμβάλλουν τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, που ελέγχονται ή και χειραγωγούνται από ολιγάρχες, ενώ το κύμα πληροφόρησης προκαλεί την αίσθηση γνώσης και συμμετοχής, ενώ τα ουσιώδη δημοκρατικά δικαιώματα βρίσκονται στην απόλυτη παρακμή¹⁴. Υπάρχουν άλλωστε αρκετές περιπτώσεις, που προβάλλουν ολημερίς σκάνδαλα αντί για ποιοτικό περιεχόμενο. Οι δημοκρατικοί θεσμοί και τα κοινά απουσιάζουν πλήρως από τον διάλογο. Επιπλέον, οι πολίτες καλούνται να κρίνουν τους πολιτικούς θεσμούς με βάση το προσωπικό όφελος, που αποκομίζουν από αυτούς και όχι την συλλογική προσφορά τους στην κοινωνία. Η συλλογική αντιμετώπιση της κοινωνίας ως «αγορά» καταστρέφει την ουσία της πολιτικής, καθώς δεν της επιτρέπει να αναπαραχθεί, σταδιακά διαλύοντας την. Οι πολίτες μετατρέπονται σε καταναλωτές ή επενδυτές, όχι μέλη ενός δημοκρατικού κράτους με κοινή εξουσία και

¹³ Davies, William, *The Limits of Neoliberalism. Authority, Sovereignty and the Logic of Competition*, Sage, Λονδίνο, 2014, σελ. 19

¹⁴ Brown, Wendy, *Η καταστροφή του δήμου: Η λαθραία επανάσταση του νεοφιλελευθερισμού*, μτφρ.: Σώτη Τριανταφύλλου, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2017, σελ. 153

εμπειρίες. Η υποταγή στην αγορά ακυρώνει την νομική κατοχύρωση της λαϊκής εξουσίας και της ελευθερίας των κρατών και των ανθρώπων, γιατί θεωρούνται εμπόδιο στην ελευθερία της αγοράς. Η ίδια η αγορά δεν υπόκειται πλέον σε κοινωνικό έλεγχο, μετατρέποντας την σε αυταρχικό – ιδιωτικό καθεστώς, πραγματοποιώντας την «τυραννία της αγοράς» του Bourdieu. Το γεγονός ότι αυτή χαρακτηρίζεται για τις συχνές και άλογες ανόδους και πτώσεις της σημαίνει ότι δεν προσφέρει καμία ασφάλεια στους πολίτες.

Η οικονομικοποίηση της πολιτικής υποχρεώνει την δικαιοσύνη να υποχωρήσει, επιβάλλοντας την αγορά αντί για το δίκαιο.¹⁵ Η οικονομία μετατρέπεται σε πρότυπο για το προβληματικό κράτος. «Η οικονομία παράγει νομιμότητα για το Κράτος, που είναι ο εγγυητής της»¹⁶. Κατά κάποιο τρόπο, η οικονομία παράγει και το δημόσιο δίκαιο. Ο νόμος και η κρατική εξουσία στηρίζουν τον οικονομικό ανταγωνισμό και όχι την ηθική ή την ισότητα, που πλέον έχει εξαφανιστεί. Το κράτος, υπό την μορφή επιχείρησης διαλύει το κράτος δικαίου, μετατρέπόμενο υποχρεωτικά σε αυταρχικό. Επιπλέον, οι πολυεθνικές εταιρίες επιτρέπεται να περάσουν νόμους σύμφωνα με το συμφέρον τους, χωρίς την "έγνοια" για το δημόσιο συμφέρον¹⁷, αναλαμβάνοντας τον ρυθμιστικό ρόλο της κυβέρνησης. Η τακτική αυτή αφήνει νομικά κενά, που επιτρέπουν στους επιχειρηματίες να χειραγωγήσουν το νομοθετικό πλαίσιο για να τους εξυπηρετεί αναλόγως με το συμφέρον τους, επιβαρύνοντας τους εργάτες. Το μοντέλο αυτό ενώνει την πολιτική και οικονομική εξουσία σε βαθμό, που είναι σχεδόν αδύνατο να κατηγορηθεί κάποιος για διαφθορά. Η δημοκρατία αποτελεί απειλή για τα ατομικά δικαιώματα και τις ελευθερίες και για αυτό ευνοούνται οι τεχνοκράτες και οι εκτελεστικές εντολές, παρά οι κοινοβουλευτικές διαδικασίες. Οι βασικοί θεσμοί πρέπει να αποδεδουλευτούν από τη δημοκρατία και τα προβλήματα, που προκύπτουν να λύνονται μέσω του δικαστικού συστήματος. Η ελευθερία της αγοράς και του εμπορίου υποτίθεται ότι εγγυάται τις ατομικές ελευθερίες, όχι το καθεστώς. Το κράτος δεν πρέπει να ενεργεί υπέρ αυτών, επειδή δεν είναι σε θέση να κατανοήσει την άνοδο και την πτώση των τιμών, ενώ όσοι έχουν επιχειρηματικά συμφέροντα θα προσπαθήσουν να το χειραγωγήσουν προς όφελος τους. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η νομιμότητα του κράτους εξαρτάται από την ικανότητα της να διασώζει την οικονομία, όχι το περιεχόμενο των νόμων. Οι υφιστάμενοι νόμοι οικονομικοποιούν την

¹⁵ Στο ίδιο, σελ. 28-29

¹⁶ Foucault, Michel, *Η γέννηση της βιοπολιτικής: Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1978- 1979)*, μτφρ.: Βασίλης Πατσογιάννης, Πλέθρον, Αθήνα, 2012, σελ. 94

¹⁷ Brown, Wendy, *Η καταστροφή του δήμου: Η λαθραία επανάσταση του νεοφιλελευθερισμού*, μτφρ.: Σώτη Τριανταφύλλου, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2017, σελ. 31 - 32

πολιτική, τα δικαιώματα και τους ψηφοφόρους, συμβάλλοντας στην κατάλυση της δημοκρατίας. Οι αξίες της δημοκρατίας αντικαθίστανται από τις αξίες της αγοράς, εξαφανίζοντας τη δυνατότητα της δημοκρατικής έκφρασης.

Ο νεοφιλελευθερισμός υποβιβάζει την ελευθερία του ατόμου σε ελευθερία της αγοράς, χωρίς την αυτοδιάθεση ή την κυριαρχία του λαού. Ο άνθρωπος δεν μπορεί να επιλέξει τους στόχους του ή να ικανοποιεί τις επιθυμίες του. Έννοιες όπως εργασία ή κοινωνική τάξη εξαφανίζονται και μαζί τους εξαφανίζονται τα συνδικάτα, η εργατική νομοθεσία, οργανώσεις καταναλωτών. Ταυτόχρονα, έννοιες του κλασικού φιλελευθερισμού, όπως η δικαιοσύνη, η ελευθερία και η ασφάλεια εξαφανίζονται για χάρη της οικονομικής ανάπτυξης, της ανταγωνιστικότητας και των καλών αξιολογήσεων. Μαζί τους εξαφανίζεται και η έννοια του πολίτη, που ενδιαφέρεται για το δημόσιο καλό, καθώς δεν υπάρχουν πλέον δημόσια προβλήματα, γεγονός που υποδεικνύει την εξαφάνιση των εννοιών του λαού, του δήμου και της κυριαρχίας του. Ο ενεργός πολίτης μετατρέπεται σε άτομο, που ψηφίζει. Το άτομο παύει να έχει ικανότητα επιλογής για τις αποφάσεις ζωής, ενώ η ισότητα ισχύει μόνο στις ευκαιρίες και απέναντι στον νόμο, ισοπεδώνοντας τις αξίες του κλασικού φιλελευθερισμού. Οι άνθρωποι πρέπει να προσαρμόζονται στην αγορά για την επιβίωση τους, παραγκωνίζοντας την κοινωνία. Το άτομο είναι υπεύθυνο για τον εαυτό του χωρίς να του παρέχεται καμία προστασία από το κράτος. Ο *homo politicus* εξαλείφεται από τον *homo economicus*. Ο άνθρωπος μετατρέπεται σε απλό μέσο, που μοιάζει με μηχανή, απαλείφοντας κάθε υπόνοια ηθικής. Το μόνο κίνητρα που προωθούνται είναι οικονομικά και η ανθρώπινη ψυχή απλά υπάρχει. Η λαϊκή κυριαρχία, η καλλιέργεια, η έκφραση, η δημιουργικότητα και η επινοητικότητα εκμηδενίζονται, με τον ανθρωπισμό να διαλύεται ως έννοια.

Η ισχυρή κεντρική κυβέρνηση αποκαθίσταται από την διακυβέρνηση μέσω διάφορων πολιτικών παραγόντων. «Οι ιδιωτικοποιήσεις δημοσίων αγαθών που μέχρι πρότινος θεωρούνταν απρόσβλητα από την κερδοσκοπική λογική, η απορρύθμιση των χρηματοπιστωτικών αγορών και η συνακόλουθη απορρύθμιση της εργασίας, η αντιμετώπιση των κρίσεων χρέους μέσω δανεισμού έναντι δομικών προσαρμογών, ήτοι περικοπής δημοσίων δαπανών, συρρίκνωσης – αν όχι κατάρρευσης- του κοινωνικού κράτους και εκποίησης δημόσιας περιουσίας είναι οι βασικές μορφές άσκησης της νεοφιλελεύθερης διακυβέρνησης.»¹⁸ Ταυτόχρονα, με την εξουσία αλλάζει και η έννοια της δημοκρατίας, η οποία μετατρέπεται σε διαχείριση επιχείρησης σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο. Η

¹⁸ Βάκη, Φωτεινή, *Νεοφιλελευθερισμός: Δημοκρατία και δικαιώματα*, Εκδόσεις Ευρασία, Αθήνα, 2021, σελ. 11

κυβέρνηση εμφανίζεται ως ένας παράγοντας της αγοράς, που καθόλου δεν ταυτίζεται με το δημόσιο συμφέρον. Οι πολίτες και οι συζητήσεις τους αποκαθίστανται από την συναίνεση ετερογενών ομάδων. Η δημόσια ζωή κυριαρχείται από την επίλυση προβλημάτων και την εφαρμογή προγραμμάτων, με την δημοκρατική ηγεσία και τις συγκρούσεις της να εξαφανίζονται για χάρη της συναίνεσης στην διακυβέρνηση. Οι εθνικοί στόχοι αποκαθίστανται από τοπικές πρακτικές με περιορισμένους πόρους. Η δημοκρατία μετατρέπεται σε τυπική, τεχνική, επιχειρησιακή διαδικασία για την επίλυση προβλημάτων μέσω της συνεργασίας διαφορετικών ομάδων, με την πολιτική διάσταση της πάλης για τα κοινά και την δικαιοσύνη να εξαφανίζονται. Η διακυβέρνηση εφαρμόζεται μέσω του νόμου, της αστυνόμευσης και της ωμής βίας σε κάποιες περιπτώσεις. «Τα ‘ενδιαφερόμενα μέρη’ αντικαθιστούν ομάδες συμφερόντων ή κοινωνικές τάξεις, οι ‘κατευθυντήριες γραμμές’ αντικαθιστούν τον νόμο, οι ‘διευκολύνσεις’ αντικαθιστούν τις ρυθμίσεις, τα ‘πρότυπα’ και οι ‘κώδικες δεοντολογίας’ που διαδίδονται από μια σειρά οργανισμών και θεσμών αντικαθιστούν την εμφανή αστυνόμευση και άλλες μορφές εξαναγκασμού»¹⁹. Η αλλαγή του λεξιλογίου εκφράζει την υποτιθέμενη «αναχώρηση» της εξουσίας από την καθημερινή ζωή, ενώ στη πραγματικότητα αλλάζει ριζικά την μορφή της. Το άτομο είναι υπεύθυνο μόνο για τον εαυτό του, αλλά ταυτόχρονα υπόλογο για το συλλογικό έργο όλης της ομάδας. Χρειάζεται ταυτόχρονα και να φροντίσει για τον εαυτό του με προσωπική του πρωτοβουλία, αλλιώς θα υποστεί τις συνέπειες και οι πράξεις του να εξυπηρετούν την οικονομική ευημερία του συνόλου, αλλιώς όλη η κοινωνία θα υποστεί τις συνέπειες.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα του τελευταίου είναι η στοχοποίηση και η προβολή του ελληνικού λαού ως «κλέφτες» κατά τη διάρκεια της Κρίσης της Ευρωζώνης (2008-), που «επιβαρύνουν» όλη την οικονομία της Ευρωζώνης με τις πράξεις τους και η «τιμωρία» τους με σκληρά πακέτα λιτότητας, που κατέστρεψαν την ελληνική οικονομία μαζί με όλο τον κοινωνικό ιστό. Οι πολίτες αντιμετωπίζονται ως μέλη μιας τεράστιας επιχείρησης με την ισότητα και την ασφάλεια να εξαφανίζονται. Το αφήγημα αυτό εξυπηρετεί τη ιδέα περί «τέλους της ιστορίας», εξαφανίζοντας την έννοια της σύγκρουσης και ιδιαίτερα της ταξικής πάλης. Η αποκέντρωση, που προωθείται, σημαίνει ότι το βάρος των μεγάλων προβλημάτων του 21^{ου} αιώνα, όπως για παράδειγμα η καταστροφή του περιβάλλοντος, οι οικονομικές κρίσεις και η ανεργία μετατίθενται στα άτομα, που βεβαίως είναι αδύνατο να λύσουν ζητήματα τέτοιες εμβέλειας με τη ατομική τους δράση.

¹⁹ Brown, Wendy, *Η καταστροφή του δήμου: Η λαθραία επανάσταση του νεοφιλελευθερισμού*, μτφρ.: Σώτη Τριανταφύλλου, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2017, σελ. 107 - 108

«Ο νεοφιλελευθερισμός είναι η ορθολογικότητα μέσω της οποίας ο καπιταλισμός καταπίνει τελικά την ανθρωπότητα - όχι μόνο με τον μηχανισμό της υποχρεωτικής εμπορευματοποίησης και της επικερδούς επέκτασης και ανάπτυξης, αλλά με τη μορφή της αποτίμησης. Δεδομένου ότι η εξάπλωση αυτής της μορφής εκκενώνει το περιεχόμενο από τη φιλελεύθερη δημοκρατία και μετατρέπει την έννοια της "σκέτης" δημοκρατίας, υποβιβάζει τις δημοκρατικές επιθυμίες και θέτει σε κίνδυνο τα δημοκρατικά όνειρα.»²⁰ Υπάρχει μια τάση να συγχέονται οι διαχωριστικές γραμμές μεταξύ των καθεστώτων, ενοποιώντας τα, γεγονός που καταστρέφει ολόκληρη την έννοια τους και την θέση τους στη δημοκρατία. Η υποβάθμιση της έννοιας της δημοκρατίας σε ένα απλό καθεστώς, όμοιο με τα όλα τα υπόλοιπα, καταστρέφει την ουσία της. Η δημοκρατία βασίζεται στην λαϊκή βούληση, αλλά ο νεοφιλελευθερισμός έρχεται σε ευθεία αντίθεση με αυτή. Η ίδια η θεωρία είναι αντιδημοκρατική, γεγονός που την διαχωρίζει από τον κλασικό φιλελευθερισμό. Εκτός από την αλλοίωση του δημοκρατικού ονείρου από τον νεοφιλελευθερισμό, υπάρχει και το πρόβλημα ότι σε κοινωνίες με μεγάλη ανισότητα στην κατανομή πλούτου είναι αδύνατο να επιβιώσει η δημοκρατία, επειδή κορυφώνεται η δυσανεξία, κάνοντας αδύνατον το έργο κοινής διακυβέρνησης, αφού εξαφανίζονται οι κοινές αξίες, χωρίζοντας την δημοκρατία σε νικητές και ηττημένους.

²⁰Brown, Wendy, *Η καταστροφή του δήμου: Η λαθραία επανάσταση του νεοφιλελευθερισμού*, μτφρ.: Σώτη Τριανταφύλλου, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2017, σελ. 33

Η επιβίωση του μαρξισμού

Η συνεχιζόμενη καπιταλιστική κρίση

Είναι γεγονός ότι από το 2008 και μετά ζούμε εγκλωβισμένοι σε μια συνεχόμενη καπιταλιστική κρίση, που έχει φτάσει πλέον σε σημείο να απειλεί να εξαφανίσει τον πλανήτη. Η κλιματική αλλαγή, οι πανδημίες, η τρομοκρατία, οι πόλεμοι, η άνοδος απολυταρχικών καθεστώτων σε όλο τον πλανήτη, η μονίμως χαμηλή ανάπτυξη των κρατών, η συσσώρευση δημοσίων και ιδιωτικών χρεών, το συνεχώς αυξανόμενο χάσμα πλούσιων – φτωχών, η αύξηση των προσφύγων, η απειλή ενός πυρηνικού ολοκαυτώματος, η διάλυση των κοινωνικών τάξεων και των πολιτισμών ως δήθεν «παγκοσμιοποίηση» και η διεθνής αναρχία, που συνεχώς εξαπλώνεται είναι χαρακτηριστικά της καθημερινότητας στον 21^ο αιώνα. Τα προβλήματα αυτά είναι καινούργια, αλλά παρουσιάζουν κάποιες ομοιότητες με αυτά του 20^{ου} αιώνα. Κοινή είναι για παράδειγμα η ύπαρξη μεγάλων μαζών οργισμένων εργατών χωρίς μέλλον. Ο καπιταλισμός είναι πλέον στα όρια της κατάρρευσης, ενώ μαζί με αυτόν ο ιμπεριαλισμός, ειδικά μετά από τους πολέμους των ΗΠΑ στο Ιράκ και το Αφγανιστάν, καταδικάζεται από όλους. Η μόνη διαφορά είναι ότι, μετά την κατάρρευση της ΕΣΣΔ έχει εξαφανιστεί πλήρως κάθε ελπίδα για την δημιουργία ενός διαφορετικού, μη καπιταλιστικού συστήματος. Το σύστημα έχει σταματήσει να λειτουργεί για δεκαετίες, όμως δεν έχει εμφανιστεί κάποια θεωρία, που θα μπορούσε να το αντικαταστήσει. Αυτό συμβαίνει, επειδή ο καπιταλισμός έχει διεισδύσει στην κοινωνία σε τέτοιο βαθμό, που οι πνευματικές αναζητήσεις έξω από αυτόν θεωρούνται ταμπού. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, ο καπιταλισμός είναι ικανός να καταρρεύσει από μόνος του υπό το βάρος του.

Τα κοινωνικά συστήματα πάντα αυτοπαρουσιάζονται ως αθάνατα για να μην μπορούν να ανατραπούν από τα υποκείμενα τους. Οι τρόποι λειτουργίας τους γίνονται διακριτοί μόνο όταν το σύστημα βρίσκεται υπό κατάρρευση. Συγκεκριμένα, ο καπιταλισμός είχε υποσχεθεί ότι το κράτος θα διαχειρίζεται την οικονομία, προστατεύοντας ταυτόχρονα τους πολίτες. Με την πτώση της ΕΣΣΔ το 1991, οι δυτικές δυνάμεις γιόρτασαν το θρίαμβο της δημοκρατίας και του καπιταλισμού, ενώ παράλληλα τα νεοφιλελεύθερα μέτρα που εφάρμοζαν πλέον εγκαινίασαν την καταστροφή τους. Πλέον στο νεοφιλελεύθερο μοντέλο το κράτος έχει υποχωρήσει και ο καπιταλισμός στηρίζεται από αυτά τα κέρδη της υποχώρησης, την αποτελεσματικότητα των αγορών, τον γενικό ανταγωνισμό και την έλλειψη προστασίας για μεγάλα τμήματα του πληθυσμού. Όλες οι συζητήσεις γύρω από τον καπιταλισμό αποδεικνύουν

ότι δεν θεωρείται πλέον ως «φυσικό» σύστημα, αλλά έχει αποκαλυφθεί ότι είναι σχετικά πρόσφατο, γεγονός που δίνει τροφή για σκέψη σε πιθανές θεωρίες ανατροπής. Η άνοδος της Αριστεράς, αλλά και της Ακροδεξιάς στην καπιταλιστική περιφέρεια δείχνουν την ένταση αυτής της τάσης. Για την ενίσχυση της στον τομέα της Αριστεράς, ο μαρξισμός πρέπει να απελευθερωθεί από τον δογματισμό του παρελθόντος για να δώσει ιδέες στη λύση αυτών των προβλημάτων.

Οι φτωχοί των αστικών περιοχών αντιπροσωπεύουν τον μισό παγκόσμιο πληθυσμό. Αυτήν την στιγμή, το μέλλον τους καθορίζεται από λίγες επιχειρήσεις στον δυτικό κόσμο, που ενδιαφέρονται μόνο για το κέρδος τους. Αυτοί εργάζονται ως ανειδίκευτοι, χαμηλόβαθμοι εργάτες χωρίς προστασία και χωρίς να είναι μέλη της εργατικής τάξης. Με αυτόν τον τρόπο εργάζεται η μισή Λατινική Αμερική. Βέβαια, η κατάσταση είναι πολύ χειρότερη από όσο φαίνεται. Ο Toscano εξηγεί: «ο τύπος του καπιταλισμού, όπου βρίσκεται σε κρίση είναι ο τύπος του καπιταλισμού, που παράγει αυτό που ο Μαρξ αποκαλούσε πλεονάζων πληθυσμός, αυτό που ο Mike Davis στο *Planet of Slums* αποκαλούσε πλεονάζουσα ανθρωπότητα. Δεν είναι ξεκάθαρο αν ο καπιταλισμός όπως υπάρχει σήμερα χρειάζεται εργάτες»²¹ Όπως στην Αγγλία οι χωρικοί μετατράπηκαν σε αστικό προλεταριάτο, έτσι η ίδια κατάσταση ακριβώς επικρατεί σήμερα στην Βραζιλία, την Κίνα, την Ρωσία και την Ινδία. Ο Χαντ αναφέρει: «οι ειδικές οικονομικές ζώνες της Κουανγκτσούνγκ και της Σαγκάης θυμίζουν ανατριχιαστικά τη δεκαετία του 1840 στο Μάντσεστερ και την Γλασκόβη»²². Προσθέτει ότι οι παραγκουπόλεις σε χώρες του λεγόμενου τρίτου κόσμου «μπορούν να γίνουν αντιληπτές ως μια ανανεωμένη εκδοχή της *Κατάστασης της εργατικής τάξης στην Αγγλία* του Ένγκελς.»²³ Κατά την άποψη του Μαρξ, στη Αγγλία το σύστημα ήδη τελούσε υπό κατάρρευση. Αν και είχε προωθήσει την ανάπτυξη στο παρελθόν, πλέον το ίδιο το σύστημα την εμποδίζει.

Ο Jacques Rancière αναφέρει ότι:

«Η κάποτε σκανδαλώδης θεωρία του Μαρξ ότι οι κυβερνήσεις είναι απλοί επιχειρηματικοί πράκτορες για το διεθνές κεφάλαιο σήμερα είναι προφανές γεγονός πάνω στο οποίο οι φιλελεύθεροι και οι σοσιαλιστές μπορούν να συμφωνήσουν. Η

²¹ Barker, Jason, *Marxism Reloaded*, Films Noirs, Medea Film, ZDF, Γερμανία, 2011, <https://www.youtube.com/watch?v=pm7ZK-E3yew>, (Τελευταία πρόσβαση: 30/5/22), Alberto Toscano στο 36:18 - 36:41

²² Eagleton, Terry, *Why Marx Was Right*, Yale University Press, Νιου Χέιβεν και Λονδίνο, 2018, σελ. 9

²³ Στο ίδιο

απόλυτη ταύτιση της πολιτικής με την διαχείριση του κεφαλαίου δεν είναι πλέον κάποιο ντροπιαστικό μυστικό κρυμμένο πίσω από τις συμβάσεις της δημοκρατίας. Είναι μια ανοικτά διακηρυγμένη αλήθεια από την οποία οι κυβερνήσεις μας αποκτούν νομιμότητα»²⁴.

Με την θέση αυτή συμφωνεί παραδόξως και ο Robert Reich, πρώην υπουργός εργασίας των ΗΠΑ, υπό την πρωθυπουργία του Μπιλ Κλίντον, ο οποίος είχε πει ότι: «η δημοκρατία και ο καπιταλισμός έχουν αναποδογυριστεί»²⁵, εννοώντας ότι ο καπιταλισμός ελέγχει τους πολιτικούς θεσμούς αντί για το ανάποδο. Η παραδοχή του τελευταίου φανερώνει την κατάσταση, στην οποία έχει περιπέσει το καπιταλιστικό σύστημα.

Μετά την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού ξεκίνησε και η σταδιακή διάλυση του κράτους πρόνοιας, επειδή έπαψε να υπάρχει αντίπαλο δέος, που να απειλεί τον καπιταλισμό. Δεν ήταν λίγοι οι πρώην κομμουνιστές, που πέρασαν στο αντίπαλο στρατόπεδο, ενώ οι περισσότεροι Αριστεροί πλέον συμφωνούν ότι χρειάζεται να συνεργαστούν με το σύστημα αντί να το ανατρέψουν. Ανέκαθεν, κύριο όπλο του καπιταλισμού είναι η αδυναμία του προλεταριάτου να οργανωθεί εναντίων του. Ένα επιπρόσθετο ζήτημα στη σημερινή συγκυρία είναι ότι η ίδια η ύπαρξη ταξικών διαχωρισμών είναι αναχρονιστική, καθώς υπήρχε για να διαχωρίζει τα αγαθά η διευθύνουσα τάξη ανάλογα με την επάρκεια τους. Πλέον υπάρχει απόλυτη επάρκεια αγαθών, άρα δεν έχει λόγο ύπαρξης. Το πρόβλημα είναι ότι παρά το γεγονός αυτό, πυρήνας του καπιταλισμού εξακολουθεί να είναι η εκμετάλλευση στην παραγωγή και αυτή έχει οπωσδήποτε ως απότοκο την ανισότητα στην διανομή του εισοδήματος σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό. Το σύστημα μαζί με τον πλούτο παράγει φτώχεια. Υποχρεωτικά, όσο η ανθρώπινη ευτυχία βασίζεται σε αυτά τα καταναλωτικά αγαθά, τόσο θα υπάρχει ανισότητα και δυστυχία. Όμως, τα προϊόντα δεν καλύπτουν βασικές ανθρώπινες ανάγκες όπως η αγάπη, η γνώση και η επικοινωνία. Μια πραγματικά ίση και δημοκρατική κοινωνία, θα πρέπει να βασίζεται σε αυτά, όχι στα προϊόντα.

Οι άνθρωποι πάντα σε όλες τις ιστορικές περιόδους αντιστέκονται στην αδικία. Σήμερα είναι σύνηθες σε όλο τον κόσμο οι κρατικοί κατασταλτικοί μηχανισμοί να επιτίθενται σε ειρηνικούς διαδηλωτές. Τέτοια περιστατικά παρατηρούνται επειδή ο νεοφιλελευθερισμός έχει

²⁴ Rancière, Jacques, *Dis-agreement: Politics and Philosophy*, University of Minnesota Press, Μινεάπολη και Λονδίνο 1999, σελ. 113

²⁵ Eagleton, Terry, *Why Marx Was Right*, Yale University Press, Νιου Χέιβεν και Λονδίνο, 2018, σελ. 202

αποτύχει όχι μόνο σε οικονομικό, αλλά και σε πολιτικό επίπεδο, με το δημοκρατικό σύστημα να μην ανταποκρίνεται πλέον στην πραγματικότητα. Για παράδειγμα, με την παροχή μιας ψήφου στις εκλογές για τους άντρες και τις γυναίκες υπάρχει φαινομενική ισότητα, αν και στη πραγματικότητα δεν λαμβάνεται υπόψιν η ανισότητα τους. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα η πολιτική να διαφεύγει από την υφιστάμενη κατάσταση και οι πολίτες να αποξενώνονται από το πολιτικό σύστημα. Για να επιλυθεί αυτό το ζήτημα χρειάζεται να δημιουργηθούν δημοκρατικοί θεσμοί, που θα επιτρέψουν την κοινωνία να αυτορρυθμιστεί. Σύμφωνα με τον Walter Benjamin «η επανάσταση δεν είναι ένα εκτροχιασμένο τρένο, αλλά το χειρόφρενο»²⁶. Ο καπιταλισμός έχει ξεφύγει, εξαιτίας της αναρχίας του χρηματιστηρίου και ο σοσιαλισμός είναι αυτός που προσπαθεί να τον θέσει πάλι σε έλεγχο. Η σοσιαλιστική επανάσταση του Μαρξ αποτελείται από το σύνολο του λαού, που θα ξεσηκωθεί, όταν η πλειοψηφία του προλεταριάτου μείνει χωρίς απασχόληση εξαιτίας της βιομηχανοποίησης. Είναι δημοκρατική από την φύση της, επειδή προϋποθέτει την πλειοψηφία του λαού για να επιτευχθεί. Αν πραγματοποιούνταν, οι κυβερνώντες θα ήταν η τυραννική μειοψηφία, που παραβιάζει την λαϊκή βούληση. Κάτι τέτοιο μπορεί να ξεσπάσει αν οι εργαζόμενοι δεν έχουν καμία άλλη εναλλακτική, ενώ όσο περισσότεροι συμμετέχουν, τόσο λιγότερο βίαιη θα είναι.

Σύμφωνα με την μαρξιστική θεωρία, η κρίση είναι σήμα ότι ο καπιταλισμός θα καταρρεύσει, αλλά πλέον έχει επιζήσει από μια σειρά από κρίσεις και κάθε φορά ανανεώθηκε. Μάλλον ισχύει η θεωρία του Schumpeter, που αναγνωρίζει την κρίση ως δημιουργική καταστροφή, στην οποία το παλαιό σύστημα καταρρέει και αποκαθίσταται από ένα νέο βελτιωμένο. Ο καπιταλισμός δεν απαρχαιώνεται ως μοντέλο, επειδή στο τέλος κάθε κρίσης έχει αναζωογονηθεί.²⁷ Ο σημερινός καπιταλισμός έχει αλλάξει τόσο μορφή, που δεν είναι πλέον το ίδιο σύστημα με την εποχή του Μαρξ, τον 19^ο αιώνα. Ότι του λαού δεν είναι πλέον η θρησκεία, αλλά η τεχνολογία, που παρέχει στον άνθρωπο ό,τι απουσιάζει από τον καπιταλισμό: ομορφιά, γαλήνη και χαλάρωση. Είναι αυτονόητο ότι για να υπάρξει η οποιαδήποτε αλλαγή στο σύστημα χρειάζεται να γίνει αντιληπτός ο τρόπος με τον οποίο ο καπιταλισμός έχει μεταμορφωθεί στην τέταρτη βιομηχανική επανάσταση.

²⁶ Eagleton, Terry, *Why Marx Was Right*, Yale University Press, Νιου Χέιβεν και Λονδίνο, 2018, σελ. 187

²⁷ Barker, Jason, *Marxism Reloaded*, Films Noirs, Medea Film, ZDF, Γερμανία, 2011,

<https://www.youtube.com/watch?v=pm7ZK-E3yew>, (Τελευταία πρόσβαση: 30/5/22), Herfried

Η πληροφορία στον καπιταλισμό αντιμετωπίζεται ως αγαθό για συσσώρευση από μεγάλες εταιρίες για το κέρδος, όχι ανθρώπινο δικαίωμα. Υπάρχει ανταγωνισμός μεταξύ της γνώσης με σκοπό το κέρδος, που δημιουργείται από τις εταιρίες και της γνώσης ως προσφορά στην ανθρωπότητα, που δημιουργείται από τα πανεπιστήμια. Η γνώση είναι ένα σύστημα συνεργασίας στο μακρύ ιστορικό χρόνο, ένα συλλογικό αποτέλεσμα της ανθρωπότητας. Χιλιάδες επιστήμονες, ζώντας ή όχι, έχουν εργαστεί σκληρά, χωρίς να αποκομίζουν προσωπικό όφελος για να προσφέρουν γνώση σε όλη την ανθρωπότητα. Αυτή θα έπρεπε να χρησιμοποιείται προς όφελος της ανθρωπότητας, αλλά αντιθέτως σήμερα χρησιμοποιείται ως μονοπώλιο για το κέρδος λίγων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η διαμάχη για τις πατέντες του εμβολίου για τον κορωνοϊό (SARS CoV 2). Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και άλλες κυβερνήσεις ζητούν την άρση της για να μπορεί να επιταχυνθεί η παραγωγή εμβολίων για τον αναπτυσσόμενο κόσμο, περιορίζοντας την διασπορά της πανδημίας και οι φαρμακευτικές εταιρίες αρνούνται γιατί τότε θα έχαναν τα κέρδη τους. Η λύση στο μονοπώλιο της γνώσης είναι εύκολη, καθώς η ψηφιοποίηση την μετατρέψει σε αγαθό, που διανέμεται δωρεάν σε όλη την κοινωνία και τον κόσμο. Αναμφίβολα, θα πρέπει όλοι οι άνθρωποι να έχουν πρόσβαση σε αυτήν, γιατί ανήκει σε όλους.

Η τέταρτη βιομηχανική επανάσταση έχει προκαλέσει μεγάλη παραγωγή του ιδιωτικού πλούτου, αλλά σε αντίθεση με τις προηγούμενες τεχνολογικές επαναστάσεις δεν έχει ως βάση την υπεραξία, αλλά την χρήση και την εκμετάλλευση των προσωπικών πληροφοριών των χρηστών του διαδικτύου. Τα «κοινωνικά» δίκτυα, μόνο κοινωνικά δεν είναι, αφού είναι ιδιωτικές επιχειρήσεις, που λειτουργούν με βάση το κέρδος. Ο χρήστης είναι ταυτόχρονα ο παραγωγός των προϊόντων, όταν ανεβάζει υλικό στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και το ίδιο το προϊόν, όταν οι προσωπικές του πληροφορίες χρήσης πωλούνται για διαφημιστικούς σκοπούς σε τρίτους για το κέρδος των τεχνολογικών κολοσσών. Οι ιστοσελίδες με φιλανθρωπικό χαρακτήρα, που δεν αποκομίζουν κέρδος από την χρήση τους είναι ελάχιστες. Σε αυτές, το άτομο κοινωνικοποιείται ως μονάδα, απαλείφοντας παλαιότερους ταξικούς διαχωρισμούς. Αν και χάρη σε αυτά η οργάνωση διαδηλώσεων έχει γίνει ευκολότερη, μεγάλα πλήθη μπορούν να συγκεντρωθούν μόνο για θέματα μείζονος σημασίας, που έχουν την δυνατότητα να συσπειρώσουν μεγάλες ομάδες με ετερογενή συμφέροντα (πχ. Αραβική Άνοιξη, Αυτονομία του Χονγκ Κόνγκ, Black Lives Matter στις ΗΠΑ). Σε αυτό το πλαίσιο, τα τοπικά συμφέροντα εξαφανίζονται και αποκαθίστανται από τα παγκόσμια.

Ο André Gorz (1923 - 2007), ήδη από την δεκαετία του '80 είχε κάνει πολλές σημαντικές παρατηρήσεις για τους μετασχηματισμούς της κοινωνίας. Μια περίπτωση από

αυτές είναι οι εξής: «Μια κοινωνία που είναι βασισμένη στη μαζική ανεργία γεννιέται μπροστά στα μάτια μας. Από τη μια περιλαμβάνει μια αυξανόμενη μάζα μονίμως ανέργων, από την άλλη μια αριστοκρατία μόνιμων εργατών και ανάμεσα τους ένα προλεταριάτο προσωρινών εργατών, που κάνουν τις λιγότερο απαιτητικές και τις πιο δυσάρεστες δουλειές²⁸. Εκείνη η παραδοσιακή εργατική τάξη δεν είναι τίποτα παραπάνω πλέον από μια προνομιούχα μειονότητα. Η πλειονότητα του πληθυσμού τώρα ανήκει στο μεταβιομηχανικό νέο προλεταριάτο, το οποίο δεν έχει εργασιακή σταθερότητα ή συγκεκριμένη ταξική ταυτότητα, καταλαμβάνοντας τις θέσεις της δοκιμαστικής, με συμβόλαιο, περιστασιακής, προσωρινής, και part time απασχόλησης. Σε ένα όχι και τόσο μακρινό μέλλον οι δουλειές τέτοιου τύπου θα έχουν εξαλειφθεί από την αυτοματοποίηση.»²⁹ Το νέο προλεταριάτο δεν γίνεται να συγκροτήσει τάξη, καθώς έχει αποξενωθεί από την εργασία σε βαθμό που είναι αδύνατο να υπάρξει ταξική συνείδηση. Δεν είναι σε θέση να καταλάβει τα μέσα παραγωγής ούτε έχει κάποιο κίνητρο για να το κάνει. Ο μαρξισμός πλέον δεν έχει το απαιτούμενο προλεταριάτο για να επαναστατήσει και ο τρόπος με τον οποίο είναι δομημένος ανταποκρίνεται στο παρελθόν. Όμως στο παρόν, η μεταβιομηχανική τεχνολογία δίνει τη δυνατότητα για μεγαλύτερη παραγωγή και συνεχή περιορισμό της εργασίας στο ελάχιστο, όπου και θα πρέπει να δοθεί έμφαση. Ο Gorz είχε αρχίσει να αντιλαμβάνεται τα προβλήματα του μελλοντικού καπιταλισμού, που προκαλούνταν από την εισαγωγή της νεοφιλελεύθερης θεωρίας στην οικονομία.

Ο καπιταλιστικός ανταγωνισμός προκαλεί από την φύση του την συνεχόμενη καινοτομία στην παραγωγή, επειδή οι ιδιοκτήτες ψάχνουν τρόπους για ολοένα και φτηνότερη παραγωγή, μεγιστοποιώντας τα κέρδη τους. Οι συνεχόμενες βελτιώσεις στις μηχανές μειώνουν τους αριθμούς των εργατών, διότι παράγονται τα ίδια ποσοστά προϊόντων χωρίς σημαντικά τμήματα των κερδών να πηγαίνουν στις αμοιβές των εργατών, αυξάνοντας τα κέρδη των ιδιοκτητών τους. Σταδιακά, η παραγωγή θα περάσει αποκλειστικά στις μηχανές, εξαφανίζοντας την ύπαρξη των εργατών. Εύλογα, δημιουργείται το ερώτημα του τι ακριβώς θα συμβεί με τον άνθρωπο. Είναι άσκοπο να γίνονται προβλέψεις, αλλά το μόνο βέβαιο είναι ότι εργασία δεν θα μπορεί πλέον να αποτελεί τον πυλώνα της κοινωνίας, γιατί η μεγάλη πλειοψηφία των ανθρώπων θα είναι άνεργη. Ο πλούτος μπορεί να συγκεντρωθεί στα χέρια των ιδιοκτητών των αλγόριθμων ή και στους ίδιους τους αλγόριθμους, δημιουργώντας τεράστια

²⁸ Sim, Stuart, *Post-Marxism: An intellectual history*, Routledge, Νέα Υόρκη και Λονδίνο, 2001, σελ. 5-6

²⁹ (το ίδιο), σελ.6

κοινωνική ανισότητα³⁰. Σε αυτό το σημείο εμφανίζεται μια μεγάλη ευκαιρία για τον μαρξισμό, γιατί αν οι άνθρωποι πάρουν τον έλεγχο των μέσων παραγωγής, η εργασία μπορεί να αναληφθεί από τις μηχανές, ενώ οι άνθρωποι θα μπορούν να απολαμβάνουν τα αγαθά τους χωρίς την ανάγκη να εργάζονται. Εναλλακτικά, είναι πιθανό όλο το καπιταλιστικό σύστημα να κατάρρευσει χωρίς να αντικατασταθεί από ένα άλλο, μονιμοποιώντας το χάος για όλη την ανθρωπότητα. Ακόμα, υπάρχει το ενδεχόμενο οι μηχανές να πάρουν τον έλεγχο του πλανήτη, εξοβελίζοντας τους ανθρώπους μια και καλή. Μπροστά σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο είναι αναγκαίο να βρεθεί εναλλακτική.

Η σημασία του έργου του Μαρξ σήμερα

Ο νεοφιλελεύθερος Λούντβιχ φον Μίζες είχε περιγράψει τον σοσιαλισμό ως: «το ισχυρότερο μεταρρυθμιστικό κίνημα της ανθρώπινης ιστορίας, η πρώτη ιδεολογική τάση που δεν περιορίστηκε σε μια μερίδα της ανθρωπότητας αλλά βρήκε υποστηρικτές σε ανθρώπους όλων των φυλών, των εθνών, των θρησκειών και πολιτισμών»³¹ Η προβληματική θέση του καπιταλισμού απέναντι στην κλιματική κρίση, τα πνευματικά δικαιώματα, τη γενετική μηχανική και τις παραγκουπόλεις σε συνδυασμό με την συνεχόμενη οικονομική κρίση αποδεικνύει ότι το έργο του Μαρξ και ο σοσιαλισμός όχι μόνο είναι ακόμα απαραίτητα, αλλά χρειάζονται ανανέωση για να μπορούν να ασκήσουν κριτική στο νεοφιλελευθερισμό, που πλέον απειλεί να εξαφανίσει ολόκληρο τον πλανήτη. Ο καπιταλισμός, αν και αυτοανακηρυσσόταν μοντέρνος, ήταν οπισθοδρομικός, καθώς κυριαρχούσαν φανταστικά και φετιχιστικά στοιχεία και δεν δέχονταν θέσεις εκτός της δικής του λογικής. Αν και είχε σημειωθεί μεγάλη οικονομική πρόοδος, είχε επίσης ξοδέψει πολύ ενέργεια για να μείνει στο ίδιο σημείο, ενώ δεν έφερε την ευημερία για την ανθρωπότητα. Ο καπιταλισμός είναι εγκλωβισμένος στην συνεχή υποχρέωση να παράγει κεφάλαιο. Το σύστημα αυτό είναι πλήρως στατικό και η λογική του όμοια, με την παρούσα κατάσταση να επαναλαμβάνεται συνεχώς. Τίποτα σε αυτό δεν μπορεί πραγματικά να αλλάξει και αυτός είναι ο λόγος που χαρακτηρίζεται ως μια συνεχόμενη κρίση. Άρα, η κριτική του Μαρξ συνεχίζει και θα συνεχίσει να ισχύει όσο υπάρχει καπιταλισμός. Από την άλλη, ο καπιταλισμός δεν μπορεί να προσφέρει ένα καλύτερο μέλλον, για αυτό επιτίθεται σε κάθε ιδεολογία, που το υπόσχεται.

³⁰ Harari, Yuval Noah, *Homo Deus: A Brief History of Tomorrow*, Harvill Secker, Λονδίνο, 2015, σελ. 323

³¹ Eagleton, Terry, *Why Marx Was Right*, Yale University Press, Νιου Χέιβεν και Λονδίνο, 2018, σελ. xiv

Ο Μαρξ θεωρούσε ότι το κοινοβούλιο από μόνο του δεν μπορεί να εξασφαλίσει την δημοκρατία, αλλά πρέπει να συνοδευτεί από την αυτοδιοίκηση σε τοπικό και μαζικό επίπεδο στην πολιτική και την οικονομία. Αν και στις σύγχρονες κοινωνίες υπάρχει ισότητα σε πολιτικό επίπεδο, δεν ισχύει το ίδιο για το κοινωνικό. Το σύγχρονο κράτος παρουσιάζεται ως ένα ενιαίο σύνολο ομοίων πολιτών παρά το γεγονός ότι είναι εσωτερικά διχασμένοι μεταξύ τους. Ο Μαρξ προσπαθούσε να επιλύσει αυτό το πρόβλημα, ενώνοντας το κράτος και την κοινωνία και την πολιτική με την καθημερινότητα. Στο σοσιαλισμό, οι άνθρωποι θα πάρουν πίσω όσα δικαιώματα τους στέρησε το κράτος, ολοκληρώνοντας την δημοκρατία. Για να πραγματοποιηθεί αυτό προϋποθέτει την μείωση των ωρών εργασίας, όχι μόνο για να έχουν ελεύθερο χρόνο οι εργαζόμενοι, αλλά και για να μπορούν να συμμετέχουν στην πολιτική και οικονομική αυτοδιοίκηση τους. Η οργάνωση ενός νέου εργατικού κινήματος, που θα είναι ικανό να ανταποκριθεί στις νέες απαιτήσεις, που τίθενται από τον νεοφιλελευθερισμό και την παγκοσμιοποίηση είναι απαραίτητη. Σε αυτό μπορεί να συμβάλλει η χρήση των κοινωνικών δικτύων, ενώνοντας τους κατακερματισμένους από το νεοφιλελευθερισμό εργάτες.

Ο Μαρξ συχνά κατηγορείται από τους επικριτές του για αυστηρότητα και βιαιότητα στη σκέψη του. Όμως, όπως ο καλύτερος ντετέκτιβ σκέφτεται σαν εγκληματίας, έτσι και αυτός είναι υποχρεωμένος να σκέφτεται σαν στυγνός καπιταλιστής. Ο Μαρξ ήταν αντίθετος στον δογματισμό, την τρομοκρατία και την καταστολή. Είχε εξοργιστεί από την υποχρεωτική προλεταριοποίηση των Άγγλων αγροτών, καθώς πίστευε στην ελευθερία της θέλησης, της σκέψης και της έκφρασης, ενώ η κοινή ιδιοκτησία θα πρέπει να είναι εθελοντική και σε καμία περίπτωση υποχρεωτική, γιατί αυτό δεν θα ταίριαζε με τις αρχές του κομμουνισμού. Επιπλέον, οι πολιτικοί πρέπει να λογοδοτούν για τις πράξεις τους σε όσους τους εξέλεξαν, πραγματοποιώντας έτσι πρακτικά την δημοκρατία. Η ειρωνεία είναι ότι στη Δύση η υποστήριξη καθεστώτων, που έχουν διασπείρει τη βία, το θάνατο και την εκμετάλλευση παγκοσμίως είναι δεδομένη όταν αφορά τα σύγχρονα δυτικά έθνη-κράτη. Το ίδιο ισχύει και για τον χριστιανισμό. Η διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι οι συγκεκριμένοι θεσμοί άντεξαν αρκετά σε βάθος χρόνου, ώστε το παρελθόν να ξεχαστεί σε αντίθεση με την σχετικά πρόσφατη συλλογική ιστορική μνήμη των θηριωδιών του σταλινισμού και του μαοϊσμού. Επίσης, σε κάποιες περιπτώσεις τα ίδια τα καθεστάτα αποσιωπούν σκόπιμα τις βιαιότητες του παρελθόντος για να φαίνεται νόμιμη η επιβολή της εξουσίας τους.

Ο Μαρξ βασίζεται στις πραγματικές συνθήκες του παρόντος και την ιστορική επιστήμη για να προβλέψει πώς το παρόν θα επηρεάσει το μέλλον. Είναι άλλωστε επιστήμονας, όχι κάποιος οραματιστής ή αλλοπρόσαλλη προσωπικότητα, όπως ενίοτε παρουσιάζεται από τους

επικριτές του. Η θεωρία του δεν είναι κάποια ονειρική φαντασίωση, αλλά έρευνα με επιστημονική μέθοδο. Η θέση του είναι ότι: «οι φιλόσοφοι έχουν ερμηνεύσει τον κόσμο με ποικίλους τρόπους, αλλά σκοπός είναι να τον αλλάξουν».³² Οι φιλόσοφοι μέχρι τότε δρούσαν με βάση το παρελθόν, επιχειρώντας να βρουν καθολικές αλήθειες, αδιαφορώντας επιδεικτικά για το παρόν. Η φιλοσοφία ήταν απλά ένας σχολιασμός της ζωής των ανθρώπων, χωρίς την δυνατότητα να επιφέρει ριζικές αλλαγές σε αυτήν. Σε αυτό το σημείο ο Μαρξ κάνει την αλλαγή, επιχειρώντας μέσω της εύρεσης της αλήθειας στο παρόν, να διαμορφώσει το μέλλον. Θεωρεί ότι μόνο οι ίδιοι οι άνθρωποι, έχουν την δυνατότητα να αλλάξουν την ζωή τους, μέσω της επανάστασης, η οποία θα καθοριστεί από την υλική και κοινωνική κατάσταση των ατόμων. Οι φιλόσοφοι έχουν καθήκον να προσφέρουν στο λαό επαρκή πληροφόρηση, δίνοντας τους τα εφόδια για να επαναστατήσουν. Κάποιοι θεωρούν τη μαρξιστική θεωρία ρητορική άσκηση, εννοώντας ότι ο Μαρξ δημιουργεί μια θεωρία με βάση την αισιοδοξία για να δώσει έμπνευση στον λαό να πολεμήσει εναντίον του καπιταλισμού, μετατρέποντας την σε αυτοεκπληρούμενη προφητεία.

Ο Μαρξ δεν αρκέστηκε στην κριτική των νόμων και της ηθικής, αλλά ανέπτυξε περισσότερο την σκέψη του, προσθέτοντας σε αυτές την «υλική βάση», δηλαδή τον τρόπο με τον οποίο σχηματίζονται οι κοινωνικές σχέσεις μέσω της εργασίας και της παραγωγής. Συνδύασε τον λεγόμενο φετιχισμό των εμπορευμάτων, τους οικονομικούς παράγοντες, όπως κρίσεις ή σχέσεις εργασίας – κεφαλαίου με την πολιτική οικονομία της εργασίας, δημιουργώντας ένα νέο κλάδο γνώσης. Αναφορικά με τον όρο φετιχισμό των εμπορευμάτων ο Μαρξ εννοεί ότι: «οι συγκεκριμένες κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των ιδίων των ανθρώπων λαμβάνουν για αυτούς την φανταστική μορφή των σχέσεων μεταξύ των πραγμάτων. [...] Αποκαλώ αυτό, τον φετιχισμό, ο οποίος προσκολλάται στα προϊόντα της εργασίας αμέσως όταν παράγονται ως εμπορεύματα, και είναι συνεπώς αδιαχώριστος από την παραγωγή των προϊόντων.»³³ Βασικές θέσεις που πρωτοεκφράστηκαν από τον Μαρξ είναι η αφαίρεση των χρημάτων από την εμπορευματική κυκλοφορία και η εμπορευματοποίηση της υπεραξίας (Mehrwert). Η έννοια της υπεραξίας ορίζεται ως το ποσό που καρπώνεται ο εργοδότης από την εργασία των εργαζομένων του ως προσωπικό κέρδος για τον ίδιο. Συνήθως, το ποσό αυτό είναι μεγάλο, για να μην έχει μεγάλα κέρδη ο εργάτης, παραμένοντας εξαρτημένος από τον εργοδότη για την επιβίωση του. Ο εργοδότης δηλαδή εκμεταλλεύεται την υπερεργασία των

³² Marx, Karl and Engels, Frederick, *Collected Works, Volume 5, Marx and Engels, 1845-1847*, Progress Publishers, Μόσχα, 1976, σελ. 8

³³ Marx, Karl, *Capital*, vol. 1, Penguin, Λονδίνο, 1976, σελ. 165

εργατών του, στερώνοντας τους τα πραγματικά τους κέρδη για να τα καταχράται τα οφέλη τους ο ίδιος.

Ο υλισμός του Μαρξ, όπως και η φιλοσοφία του άλλωστε, έχουν πάντα πρακτική εφαρμογή. Όπως λέει ο ίδιος: «Η υλιστική θεωρία αναφορικά με την αλλαγή των περιστάσεων και της ανατροφής ξεχνά ότι οι συνθήκες αλλάζουν από τον άνθρωπο και ότι είναι απαραίτητο να εκπαιδευτεί ο ίδιος ο εκπαιδευτικός. Συνεπώς, αυτή η θεωρία πρέπει να χωρίσει την κοινωνία σε δύο μέρη, ένα εκ των οποίων είναι ανώτερο από την κοινωνία. Η σύμπτωση της αλλαγής των περιστάσεων και της ανθρώπινης δραστηριότητας ή της εθελούσιας αλλαγής μπορούν να συλληφθούν και να κατανοηθούν λογικά μόνο ως επαναστατική πρακτική.»³⁴ Η απόκτηση της ελευθερίας συμπεριλαμβάνει υλικές αλλαγές, που εξωτερικοποιούνται στον κόσμο μέσω της επανάστασης. Οι αλλαγές αυτές καταγράφονται στον εξωτερικό κόσμο μέσω της ιστορίας. Στον υλισμό του Μαρξ, η *πράξη* και η *ποίηση* είναι αλληλένδετες έννοιες με την μια να επηρεάζει την άλλη συνεχώς. Οι υλικές αλλαγές προκαλούν την επανάσταση, ενώ η αυτή με την σειρά της προκαλεί κοινωνικές αλλαγές. Οι άνθρωποι πρέπει να εκπαιδευτούν από τους φιλόσοφους για να αντιληφθούν την κατάσταση τους και να επαναστατήσουν οι ίδιοι για να αλλάξουν τις συνθήκες υπό τις οποίες ζουν.

Η μαρξιστική θεωρία προσφέρει την βάση για την αποκωδικοποίηση της εργασίας στο καπιταλιστικό σύστημα. Οι εργαζόμενοι μπαίνουν στην παραγωγή εθελούσια μέσω ατομικού συμβολαίου. Αυτό εξυπηρετεί τον διττό στόχο της συγκάλυψης της βίας, που ασκούν οι εργοδότες πάνω στους εργαζόμενους, αφού εργάζονται εθελοντικά και την διάσπαση της δύναμης των εργαζομένων ως ενιαίο κοινωνικό σύνολο σε ξεχωριστές ατομικές οντότητες, που δεν έχουν αρκετή δύναμη να αντιδράσουν εναντίων των παραβιάσεων των εργοδοτών τους. Οι εργαζόμενοι εργάζονται για τον εργοδότη τους, σε καθεστώς που θυμίζει δουλεία με αντάλλαγμα τον μισθό. Η παραγωγικότητα και οι σωματικές και οι ψυχικές δυνάμεις των εργατών ανήκουν στο κεφάλαιο εκ φύσεως, επειδή αν δεν το υπηρετούσαν, τότε δεν θα εργάζονταν, με αποτέλεσμα να μην αναπτύσσουν τις συγκεκριμένες δεξιότητες, με τις οποίες το κεφάλαιο έχει προικίσει τους εργαζόμενους. Επομένως, η εργασία και κατ' επέκταση το καπιταλιστικό σύστημα μεταλλάσσουν την ίδια την προσωπικότητα του ατόμου. Από την άλλη, το κεφάλαιο εκμεταλλεύεται την υπερβολική εργασία των εργατών για να προωθή την δική του ανάπτυξη, συσσωρεύοντας πλούτη στα χέρια των πλουσίων. Τα παραπάνω έχουν ως αποτέλεσμα την δημιουργία νέων κοινωνικών διαχωριστικών γραμμών με βάση τα χρήματα,

³⁴ Marx, Karl and Engels, Frederick, *Collected Works, Volume 5, Marx and Engels, 1845-1847*, Progress Publishers, Μόσχα, 1976, σελ. 4

καταστρέφοντας την κοινωνική συνοχή. Ο διαχωρισμός της κοινότητας οδηγεί στην αποξένωση του ατόμου. Όπως περιγράφει ο ίδιος ο Μαρξ: «Συνεπώς για τους παραγωγούς, οι κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των ιδιωτικών εργατών τους εμφανίζονται όπως είναι πραγματικά, δηλαδή δεν εμφανίζονται ευθέως ως κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων στην εργασία, αλλά μάλλον ως υλικές [εμπράγματα] σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων και κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των πραγμάτων.»³⁵ Άρα, λοιπόν, ο τρόπος με τον οποίο είναι δομημένο το καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής εγγυάται ότι η κοινωνία θρυμματίζεται σε ανταγωνιστικά τμήματα.

Επιπλέον, μια ακόμη θεμελιώδη έννοια του Μαρξ είναι αυτή της αλλοτρίωσης. Αυτός ανέπτυξε την ιδέα της αλλοτρίωσης, έχοντας ως βάση την ανάλυση του Φόουερμπαχ για την σχέση του ατόμου με την θρησκεία, την οποία επεκτείνει σε ανάλυση για την σχέση του ατόμου με τον καπιταλισμό. Πιο συγκεκριμένα, εννοεί ότι υπό το καπιταλιστικό σύστημα η εργασία για έναν εργοδότη μετατρέπει τον εργάτη σε δούλο σε σωματικό και πνευματικό επίπεδο, καθώς είναι υποχρεωμένος να ασχοληθεί με τομείς, με τους οποίους δεν θα ασχολούνταν ποτέ εθελούσια στον ελεύθερο του χρόνο. Η κατάσταση αυτή έχει ως αποτέλεσμα το άτομο και η προσωπικότητά του να διαχωρίζονται από το προϊόν της εργασίας του. Η εργασία σε έναν εργοδότη αποξενώνει το άτομο από τον ίδιο του τον εαυτό, τη θέλησή του, τα όνειρά του και την προσωπικότητά του. Με άλλα λόγια, «Αλλοτρίωση σημαίνει [...] αντιστροφή των ‘πραγματικών’ σχέσεων μεταξύ ατομικότητας και κοινότητας. Η διάλυση της πραγματικής κοινωνίας από τα άτομα ακολουθείται την προβολή ή την αντιμετάθεση των κοινωνικών σχέσεων σε εξωτερικά ‘πράγματα’»³⁶ Η αλλοτρίωση εννοείται ως διάλυση της πραγματικής ύπαρξης του ανθρώπου και αντικατάσταση της από ένα *είδωλο*, το οποίο βρίσκεται εντελώς εκτός πραγματικότητας. Η φιλοσοφία δεν έχει την δυνατότητα να αντιμετωπίσει το θεμελιώδες αυτό ζήτημα, επειδή δεν είναι τίποτα άλλο παρά ένας απλός σχολιασμός της πραγματικότητας. Μόνο ο ίδιος ο άνθρωπος έχει την δυνατότητα να ανατρέψει το σύστημα, που προωθεί την αλλοτρίωση μέσω της επανάστασης. Σε ένα κομμουνιστικό σύστημα, όπου η επανάσταση θα έχει επιτευχθεί, ο άνθρωπος θα έχει την δυνατότητα να εργάζεται εθελοντικά σε θέσεις στις οποίες αισθάνεται πνευματική και ψυχική ολοκλήρωση. Στην περίπτωση που οι μηχανές αναλάβουν όντως την ανθρώπινη εργασία, το μέλλον αυτό θα είναι πλέον δυνατό να πραγματοποιηθεί.

³⁵ Marx, Karl, *Capital*, vol. 1, Penguin, Λονδίνο, 1976, σελ. 166

³⁶ Balibar, Etienne, *The Philosophy of Marx*, Verso, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2007, σελ. 76

Στη μαρξιστική θεωρία βρίσκονται πρώιμες εκφράσεις της οικολογικής πολιτικής, παρά το γεγονός ότι δεν υπήρχε οικολογικό κίνημα την περίοδο του Μαρξ. Αρχικά, ότι ισχύει για την ανθρώπινη εργασία, ισχύει και για τους φυσικούς πόρους. Η εκμετάλλευση της φύσης είναι και η καταστροφή της φύσης. Ο Μαρξ θεωρεί ότι η οικονομική ανάπτυξη δεν πρέπει να θέτει σε κίνδυνο το περιβάλλον από το οποίο εξαρτάται το μέλλον της ανθρωπότητας. Λέει χαρακτηριστικά, «Ακόμα και μια ολόκληρη κοινωνία, ένα έθνος ή όλες οι υπάρχουσες κοινωνίες μαζί ταυτόχρονα δεν είναι ιδιοκτήτες της γης. Αυτοί είναι απλά οι κατέχοντες, οι κληρονόμοι και πρέπει να την κληροδοτήσουν σε βελτιωμένη κατάσταση στις επόμενες γενιές, ως *boni patres familias*.»³⁷ Ο καπιταλισμός εκμεταλλεύεται την φύση σαν να είχε δικαίωμα πάνω της, με τον Μαρξ να καταγγέλλει κλοπή (*Raubbau*). Ο Μαρξ δεν καταδικάζει συνολικά την παραγωγή με βάση την φύση, επειδή αλλιώς η ανθρώπινη ζωή θα ήταν αδύνατη, αλλά την εκμετάλλευση της φύσης. Στο σοσιαλισμό πρέπει να δοθεί έμφαση στη βιωσιμότητα, για να εξασφαλιστεί το μέλλον των επόμενων γενιών, προστατεύοντας ταυτόχρονα το περιβάλλον. Επιπλέον, είχε εκφράσει ανησυχίες για την εκμετάλλευση των ζώων και την πιθανή εξαφάνιση ειδών εξαιτίας των καπιταλιστικών βιομηχανιών.

Η φύση αντιμετωπίζεται ως εργαλείο από το καπιταλιστικό σύστημα χωρίς να αναγνωρίζεται το γεγονός ότι αποτελεί μια ξεχωριστή δύναμη, που είναι ανώτερη από τον άνθρωπο. Στο καπιταλισμό μέχρι και οι αισθήσεις του έχουν μετατραπεί σε προϊόντα με τον άνθρωπο να αδυνατεί να απολαύσει τη ζωή του. Αυτός παύει να βλέπει τον υλικό κόσμο ως απότοκο του εαυτού του, με αποτέλεσμα να αποξενώνεται από τον εαυτό του και τον φυσικό χώρο του. Όμως, στην πραγματικότητα η φύση εξακολουθεί να ελέγχει τον άνθρωπο, καθώς ακόμα είναι ένα θνητό πλάσμα, το οποίο κάποια στιγμή θα αποβιώσει. Στη φύση ο άνθρωπος βρίσκει τον πραγματικό του εαυτό. Η πραγματική φύση του ανθρώπου προέρχεται από την εξέλιξη του στον ιστορικό χρόνο. Η εξέλιξη της βιομηχανίας αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της ανθρώπινης φύσης, με τα μέσα παραγωγής να θεωρούνται τμήματα του φυσικού κόσμου. «Η βιομηχανία είναι η πραγματική ιστορική σχέση της φύσης, άρα και των φυσικών επιστημών με τον άνθρωπο.»³⁸ Η βιομηχανία αποτελεί την εξωτερίκευση της φυσικής δύναμης του ανθρώπου, με την υλική παραγωγή να θεωρείται η «αποξενωμένη» αντικειμενικοποίηση αυτής. Η εργασία ορίζεται ως ειδική τεχνική δραστηριότητα για την δημιουργία αντικειμένων μέσω των σκόπιμων μεταβολών της φύσης και της ανθρώπινης δύναμης. Αν και υπάρχουν

³⁷ Marx, Karl, *Capital*, vol. 3, Penguin, Λονδίνο, 1981, σελ. 911

³⁸ Marx, Karl and Engels, Frederick, *Collected Works, Volume 3, Marx and Engels, 1843- 1844*, Progress Publishers, Μόσχα, 1975, σελ. 303

τρόποι για την προστασία του περιβάλλοντος μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα, ειδικά όταν υπάρχουν περιθώρια κερδοφορίας από αυτή, δεν αλλάζει το γεγονός ότι το σύστημα είναι δομημένο για να προωθεί την συσσώρευση του κεφαλαίου, καταστρέφοντας το περιβάλλον αναπόφευκτα. Ο καπιταλισμός και η αχαλίνωτη κερδοφορία που ωθεί έχουν την δύναμη να καταστρέψουν ολόκληρο τον πλανήτη.

Ο μαρξισμός ως θεωρία έχει μια σειρά προβλημάτων, που εμποδίζουν την ανάπτυξη του στην σημερινή εποχή. Ένα από αυτά είναι ότι η εμμονή στην ταξική ταυτότητα εξαφανίζει όλες τις υπόλοιπες (φυλετικές, εθνοτικές, ηλικιακές, κτλ.) ως μη πραγματικές, γεγονός που όχι μόνο το κάνει να μοιάζει ως απαρχαιωμένο σύστημα, αλλά και δεν υπάρχει σωστή αντίληψη της καπιταλιστικής πραγματικότητας, με αποτέλεσμα η οποιαδήποτε αλλαγή στο σύστημα να είναι αδύνατη. Συγκεκριμένα, στα ζητήματα φύλου οι μαρξιστές πάντα προσπαθούσαν να ελέγξουν τον φεμινισμό και να τον ενσωματώσουν στην επανάσταση. Αντιμετωπίζεται ως δευτερεύον ζήτημα που θα επιλυθεί μετά την επανάσταση και όχι επείγων ζήτημα που θα επιταχύνει την έλευση της επανάστασης. Ο αυτοπεριορισμός της Αριστεράς στην προώθηση των δικαιωμάτων των μειονοτήτων είναι στρατηγικό λάθος, επειδή η ουσία δεν είναι μόνο τα ανθρώπινα δικαιώματα αλλά, η δημιουργία ενός μακροχρόνιου βιώσιμου οικονομικού και πολιτικού συστήματος. Το φύλο και η φυλή μπορούν να προστεθούν χωρίς δυσκολίες στην ταξική ιδιότητα.

Η μαρξιστική φιλοσοφία σήμερα είναι ανεφάρμοστη. Δεν αποτελεί ακριβώς ούτε μέσο οργάνωσης ούτε ακαδημαϊκή φιλοσοφία. Η πτώση της ΕΣΣΔ τερμάτισε την σχέση μεταξύ του μαρξισμού και της κομματικής οργάνωσης, ενώ μαζί της τερματίστηκε και η σχέση της φιλοσοφίας με το κράτος. Αν και ο Μαρξ αποτελεί κορυφαίο παράδειγμα συνδυασμού της φιλοσοφίας με την πολιτική, είναι πλέον αδύνατον ο μαρξισμός να παρουσιάζεται ως νομιμοποιητικός παράγοντας ενός καθεστώτος. Ταυτόχρονα, η πτώση της ΕΣΣΔ απελευθερώνει τον μαρξισμό από τους δογματισμούς του παρελθόντος, επιτρέποντας τους ελεύθερους στοχασμούς για το μέλλον. Η μαρξιστική θεωρία αυτούσια μπορεί να μην είναι ικανή να λύσει τα σύγχρονα προβλήματα, αλλά εξακολουθεί να προσφέρει την αφόρμηση γύρω από το πώς θα μπορούσε να αντικατασταθεί το ισχύον καπιταλιστικό καθεστώς από ένα νέο με περισσότερη ισότητα, αλληλεγγύη και ελευθερία. Ο Μαρξ προσφέρει την κορυφαία κριτική του καπιταλιστικού συστήματος, γεγονός που σημαίνει ότι όσο υπάρχει καπιταλισμός, τόσο το έργο του θα έχει σημασία.

Συμπεράσματα

Στην αυγή της δεύτερης εικοσαετίας του 21^{ου} αιώνα το μέλλον μοιάζει πιο ζοφερό από ποτέ άλλοτε. Το διεθνές καπιταλιστικό σύστημα βρίσκεται σε φάση κατάρρευσης για δεκαετίες και τίποτα δεν μοιάζει ικανό να το σταματήσει. Η κατάσταση αλλάζει μόνο προς το χειρότερο. Η οικονομική ανάπτυξη των χωρών κυμαίνεται μονίμως χαμηλά για δεκαετίες, ενώ παράλληλα παρατηρείται συσσώρευση των χρεών σε δημόσιο και ιδιωτικό επίπεδο. Το χάσμα πλουσίων – φτωχών μεγαλώνει συνεχώς εις βάρος των φτωχών, με αποτέλεσμα η ανεργία, η πείνα και η εγκληματικότητα να αυξάνονται. Οι πολιτισμοί που άλλοτε ήταν κοινωνικό στήριγμα για χιλιάδες χρόνια διαλύονται υπό την πίεση του καπιταλισμού και της υποτιθέμενης «παγκοσμιοποίησης», που προκαλεί, ισοπεδώνοντας το κοινωνικό πλαίσιο και προκαλώντας ταραχή στο άτομο. Η διασύνδεση των χωρών επιτρέπει την ταχεία διασπορά πανδημιών σε όλο τον πλανήτη, εντείνοντας το πλανητικό χάος. Η λυσσαλέα βία ενθαρρύνεται από την άνοδο απολυταρχικών καθεστώτων, την τρομοκρατία, τους πολέμους που συνεχώς αυξάνονται και την μόνιμη απειλή ενός πυρηνικού ολοκαυτώματος. Σε αυτό το κλίμα είναι αυτονόητο ότι θα προκληθούν μεγάλα κύματα μετανάστευσης και προσφύγων είτε λόγω πολέμων είτε λόγω της οικονομίας. Το χειρότερο όμως από όλα τα παραπάνω είναι το ενδεχόμενο της κλιματικής αλλαγής. Η αχαλίνωτη κερδοφορία, που προκαλείται από το καπιταλιστικό σύστημα διαθέτει εν δυνάμει την δυνατότητα να καταστρέψει ολόκληρο τον πλανήτη Γη, ή έστω να αφανίσει τον άνθρωπο. Αν και έχουν γίνει σημαντικά βήματα την τελευταία δεκαετία, δεν παύει να είναι ελάχιστα σε σχέση με πόσα θα έπρεπε να ληφθούν για να αποφευχθεί η κλιματική καταστροφή και η σειρά αναταραχών που θα προκαλέσει.

Σε όλον τον δυτικό κόσμο παρατηρείται συνολικά μεγάλη αδυναμία ανασυγκρότησης και αντιμετώπισης των προβλημάτων, που έχουν εμφανιστεί. Παρά την πληθώρα προβλημάτων, που έχει προκαλέσει, δεν υπάρχει καμία εναλλακτική πρόταση απέναντι στον νεοφιλελευθερισμό. Αυτό συμβαίνει, επειδή η ιδέα της δημιουργίας ενός νέου κόσμου προσκρούει στο κύμα της απελπισίας του μετακαπιταλισμού. Ο νεοφιλελευθερισμός έχει μετατρέψει κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα σε καπιταλιστική, με όλα τα υπόλοιπα να χάνουν το νόημα τους. Βασίζεται στην ανικανότητα, την αποτυχία, την άγνοια και την ανευθυνότητα του ανθρώπου, υποδηλώνοντας ένα βαθύ αντιουμανιστικό πνεύμα, που το διατρέχει σε όλη τη σύντομη ιστορία του. Στο «τέλος της ιστορίας» οι άνθρωποι έχουν πάψει να πιστεύουν στη δυνατότητα τους να λάβουν αποφάσεις για τη ζωή τους και την δημιουργία ενός καλύτερου κόσμου, εγκαινιάζοντας το «τέλος της νεωτερικότητας». Ο νεοφιλελευθερισμός στηρίζεται σε

αυτήν ακριβώς την χαμένη πίστη για να προωθεί την θεολογία της αγοράς, παραχωρώντας όλες τις εξουσίες στο «κρυφό χέρι», το οποίο πλέον μόνο κρυφό δεν είναι. Ο νεοφιλελευθερισμός απειλεί να εξαφανίσει την δημοκρατία, επιβάλλοντας τον πιο αχαλίνωτο και ανεξέλεγκτο καπιταλισμό από ποτέ. Αν τα καταφέρει, τότε θα διαλύσει όλα τα ανθρώπινα επιτεύγματα του Διαφωτισμού. Οι εμπειρίες των λαών από το νεοφιλελεύθερο μοντέλο κάθε μέρα, ειδικά από το 2008 και μετά, είναι από μόνες τους απόδειξη σχετικά με το γιατί τίποτα δεν θα πρέπει να αφεθεί στην αγορά.

Η καπιταλιστική οικονομία στηρίζεται στην αμοιβή των ανθρώπων για την εργασία τους. Όσο η εργασία περνά υπό τον έλεγχο των μηχανών, τόσο οι θέσεις των εργαζομένων θα περιορίζονται σε ελάχιστες, που προϋποθέτουν υψηλή τεχνική εκπαίδευση. Αυτό θα αφήσει τις μεγάλες μάζες του πρώην βιομηχανικού προλεταριάτου χωρίς εργασία, κάτι το οποίο ήδη έχει αρχίσει να συμβαίνει στον αναπτυγμένο κόσμο και πιθανόν να εξαπλωθεί και στον αναπτυσσόμενο μέσα στις επόμενες δεκαετίες. Αυτό σημαίνει ότι είναι αδύνατον για το ισχύον σύστημα της αμειβόμενης εργασίας να εξακολουθήσει να λειτουργεί, γιατί θα αφήνει την πλειοψηφία του πληθυσμού σε κατάσταση φτώχειας, ενώ υπάρχουν επαρκή υλικά μέσα για να ζει με άνεση. Σε αυτό το σημείο παρουσιάζεται μια απίστευτη ευκαιρία για την ανθρωπότητα. Εμφανίζεται η προοπτική της εξάλειψης της ανθρώπινης εργασίας και της αντικατάστασης από τις μηχανές, πραγματοποιώντας την ουτοπία στο πρότυπο του Μαρξ.

Η μεγάλη πλειοψηφία του ανθρώπινου πληθυσμού δεν έχει τα μέσα για να ξεφύγει από την αθλιότητα στην οποία ζει. Είναι απολύτως βέβαιο ότι το σύστημα οδεύει ολοταχώς προς την καταστροφή. Ο καπιταλισμός διαλύεται εκ των έσω εξαιτίας της μονίμως χαμηλής ανάπτυξης, της μεγάλης ανισότητας, των τεραστίων χρεών, της διαφθοράς, της διάλυσης των πολιτισμών και των κοινωνικών τάξεων στο όνομα μιας δήθεν παγκοσμιοποίησης, της αντικατάστασης της δημοκρατίας από μια νέα ιδιότυπη φεουδαρχία και την διεθνή αναρχία, που εξαπλώνεται με ραγδαίους ρυθμούς. Για όλα αυτά τα προβλήματα δεν υπάρχει καμία άμεση λύση, ούτε κάποια ιδέα για το πώς θα μπορούσε να βελτιωθεί η κατάσταση ούτε από το κατεστημένο, ούτε από τους εχθρούς του. Το μόνο βέβαιο είναι ότι «ο καπιταλισμός δεν πρόκειται να εκλείψει από φυσικό θάνατο.»³⁹ Αν και παρατηρείται ως αντίδραση άνοδος της Αριστεράς, στην παρούσα φάση δεν είναι αρκετά μεγάλο κίνημα για να προκαλέσει κάποια ριζοσπαστική αλλαγή. Δεν είναι απαραίτητο ότι ο καπιταλισμός θα αντικατασταθεί από τον

³⁹ Λάσκος, Χρήστος, Τσακαλώτος, Ευκλείδης, *Χωρίς Επιστροφή: Από τον Κένυς στη Θάτσερ*, 2^η έκδοση, Εκδόσεις ΚΨΜ, Αθήνα, 2012, σελ. 12

σοσιαλισμό. Υπάρχει μεγάλη περίπτωση να αντικατασταθεί από τον φασισμό, ο οποίος επίσης έχει μεγάλη άνοδο. Ή μπορεί όλο το σύστημα να καταρρεύσει και να μην αντικατασταθεί από τίποτα, οδηγώντας στο πλανητικό χάος. Σε αυτό το πλαίσιο, το παλιό σύνθημα «Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα» αποκτά νέα σημασία. Αν υπάρχει ομαλή μετάβαση από τον καπιταλισμό στο σοσιαλισμό, τότε λιγότεροι θα πεθάνουν και το νέο σύστημα θα χτίσει ένα νέο μέλλον με ισότητα.

Η μαρξιστική θεωρία, τουλάχιστον στην «ορθόδοξη» μορφή της θεωρείται τελειωμένη υπόθεση. Το βάρος της ταπεινωτικής κατάρρευσης της ΕΣΣΔ, αν και αυτή ποτέ δεν την εφάρμοσε σωστά, είναι τέτοιο, που δεν επιτρέπει άλλες διαπιστώσεις. Είναι πλέον αδύνατο να σταθεί από μόνη της η μαρξιστική θεωρία ως ιδεολογία. Ο μαρξισμός είναι ένα απαρχαιωμένο σύστημα, που πρέπει να εγκαταλειφθεί. Όμως, αυτό δεν σημαίνει ότι το σύνολο του μαρξιστικού έργου έχει χάσει την αξία του. Ο Μαρξ εξακολουθεί να είναι ένας από τους μεγαλύτερους φιλόσοφους όλων των εποχών με ένα έργο απαράμιλλης αξίας. Έχει γράψει την καλύτερη θεωρία, που υπάρχει μέχρι στιγμής πάνω στον καπιταλισμό, ενώ οι διαπιστώσεις του για την βιομηχανική κοινωνία εξακολουθούν με αδρές γραμμές να ισχύουν μέχρι σήμερα. Το καπιταλιστικό σύστημα έχει αλλάξει ριζικά από την εποχή του, αλλά οι γενικές του διαπιστώσεις ισχύουν ακόμα. Όσο εξακολουθεί να υπάρχει ο καπιταλισμός, τόσο ο Μαρξ και η κριτική του θα παραμένουν επίκαιροι. Η μαρξιστική θεωρία λοιπόν μπορεί να ακυρώθηκε με την πτώση της ΕΣΣΔ, αλλά η φιλοσοφία του Μαρξ επιβίωσε και θα συνεχίσει να επιβιώνει όσο υπάρχει ο καπιταλισμός.

Βιβλιογραφία

Balázs, Eszter, *Parliament calls for temporary COVID-19 vaccine patent waiver*, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 10/6/21, <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20210604IPR05514/parliament-calls-for-temporary-covid-19-vaccine-patent-waiver>, (Τελευταία πρόσβαση: 18/12/21)

Balibar, Etienne, *The Philosophy of Marx*, Verso, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2007

Barker, Jason, *Marxism Reloaded*, Films Noirs, Medea Film, ZDF, Γερμανία, 2011, <https://www.youtube.com/watch?v=pm7ZK-E3yew>, (Τελευταία πρόσβαση: 30/5/22)

Bastani, Aaron, *Fully Automated Luxury Communism: A Manifesto*, Verso, Νέα Υόρκη και Λονδίνο, 2019

Centeno, Miguel A., Cohen, Joseph N., The Arc of Neoliberalism, στο *Annual Review of Sociology*, vol. 38, 2012, σελ. 317–40, <http://www.jstor.org/stable/23254598>, (Τελευταία πρόσβαση: 13/6/22)

Dardot, Pierre, Laval, Christian, *The new way of the world: on neoliberal society*, Verso, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2013

Davies, William, *The Limits of Neoliberalism. Authority, Sovereignty and the Logic of Competition*, Sage, Λονδίνο, 2014

Eagleton, Terry, *Why Marx Was Right*, Yale University Press, Νιου Χέιβεν και Λονδίνο, 2018

Fillion, Réal, *Marx, Productive Forces, and History, Multicultural Dynamics and the Ends of History: Exploring Kant, Hegel, and Marx*, University of Ottawa Press, 2008, σελ. 107–24, <https://www.jstor.org/stable/j.ctt1ckpf2r.10>, (Τελευταία πρόσβαση: 13/6/22)

Fuchs, Christian, *Digital Labour and Karl Marx*, Routledge, Νέα Υόρκη και Λονδίνο, 2014

Fuchs, Christian, Marx's Capital in the information age, *Class and Capital*, Sage, 2016

Gilbert, Jeremy, *Anticapitalism and Culture: Radical Theory and Popular Politics*, Berg, Οξφόρδη και Νέα Υόρκη, 2008

Gupta, Sobhanlal Datta, *Marxism in the 21st Century: Towards a New Understanding, Marxism in Dark Times: Select Essays for the New Century*, Anthem Press, 2012, σελ. 203–20

Gupta, Sobhanlal Datta, Re-Visioning Socialism in a Plural Age, *Marxism in Dark Times: Select Essays for the New Century*, Anthem Press, 2012, σελ. 161–68

Harari, Yuval Noah, *Homo Deus: A Brief History of Tomorrow*, Harvill Secker, Λονδίνο, 2015

Hassan, Tirana, *Rich Countries Must Stop Blocking the Covid Vaccine Patent Waiver*, Human Rights Watch, 2/12/21, <https://www.hrw.org/news/2021/12/02/rich-countries-must-stop-blocking-covid-vaccine-patent-waiver> (Τελευταία πρόσβαση: 13/6/22)

Jackson, Ben, Intellectual histories of neoliberalism and their limits, στο *The Neoliberal Age?: Britain since the 1970s*, UCL Press, 2021, <https://www.jstor.org/stable/j.ctv1smjwgq.10>, (Τελευταία πρόσβαση: 13/6/22)

Marx, Karl and Engels, Frederick, *Collected Works, Volume 1-50*, Progress Publishers, Μόσχα, 1975-2005

Marx, Karl, *Capital*, vol. 1, 2, 3, Penguin, Λονδίνο, 1976, 1978, 1981

Marx, Karl, Engels, Friedrich, *The Communist Manifesto*, Vintage, 2018

Musto, Marcello, *Marx's Capital after 150 Years: Critique and Alternative to Capitalism*, Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2019

Pelz, William A., *A People's History of Modern Europe*, Pluto Press, Λονδίνο, 2016

Rockmore, Tom, On recovering Marx after Marxism, *Philosophy Social Criticism*, 26, Sage, 2000

Sim, Stuart, *Post-Marxism: An intellectual history*, Routledge, Νέα Υόρκη και Λονδίνο, 2001

Smith, Nicola, neoliberalism, *Britannica*, 28/6/2019, <https://www.britannica.com/topic/neoliberalism>, (Τελευταία πρόσβαση: 13/6/22)

Streeck, Wolfgang, *How Will Capitalism End? Essays on a Failing System*, Verso, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2016

(συλλογικό), *Για το σοσιαλισμό του 21^{ου} αιώνα*, Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, Αθήνα, 2009

Brown, Wendy, *Η καταστροφή του δήμου: Η λαθραία επανάσταση του νεοφιλελευθερισμού*, μτφρ.: Σώτη Τριανταφύλλου, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2017

Eichengreen, Barry, *Η Ευρωπαϊκή οικονομία μετά το 1945*, (μτφρ. Ευτυχία Παγουλάτου), Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2013

Foucault, Michel, *Η γέννηση της βιοπολιτικής: Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1978-1979)*, μτφρ.: Βασίλης Πατσογιάννης, Πλέθρον, Αθήνα, 2012

Βάκη, Φωτεινή, *Νεοφιλελευθερισμός: Δημοκρατία και δικαιώματα*, Εκδόσεις Ευρασία, Αθήνα, 2021

Γιαννόπουλος, Νίκος, *Τα μετέωρα βήματα της παγκόσμιας αριστεράς*, news247.gr, 19/6/ 21, <https://www.news247.gr/sunday-edition/mipos-o-koinonikos-fileleytherismos-einai-o-ti-echei-apomeinei-gia-aristera.9267256.html>, (Τελευταία πρόσβαση: 13/12/21)

Δαμηλάκου, Μαρία, *Ιστορία της Λατινικής Αμερικής: από το τέλος της αποικιοκρατίας μέχρι σήμερα*, Εκδόσεις Αιώρα, Αθήνα, 2015

Μπατίκας, Κώστας, *Η μαρξιστική θεωρία της επαναστατικής μετάβασης στο σοσιαλισμό-κομμουνισμό*, Εκδόσεις Εργατική Πολιτική, Αθήνα, 2012

Τζερμιάς, Πάυλος, *Karl Marx Redivivus?: Ο μαρξισμός από τον «υπαρκτό σοσιαλισμό» στην «παγκοσμιοποίηση»*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Ζυρίχη, 2002

Τσουκαλάς, Κωνσταντίνος, *Ο Αόρατος Λεβιάθαν: Δημοκρατία, δικαιοσύνη και ηθική στα χρόνια της κρίσης*, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα, 2020

Χάρβεϊ, Ντέιβιντ, *Νεοφιλελευθερισμός: Ιστορία και παρόν*, μτφρ.: Αριάδνη Αλαβάνου , Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2007